

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Viešosios teisės katedra

Mato Gudausko

V kurso, Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės

studijų šakos studento

Magistro darbas

Klimato kaitos poveikis valstybingumui tarptautinės teisės požiūriu

The impact of climate change on statehood from the perspective of international law

Vadovė: Doc. Dr. Indrė Isokaitė – Valužė

Recenzentė: Doc. Dr. Indrė Žvaigždiniene

Vilnius

2025

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Šiame darbe tiriamas klimato kaitos poveikis valstybingumui tarptautinės teisės atžvilgiu. Atsižvelgiant į tai, darbe nagrinėjama kaip globalinis klimato atšilimas veikia su valstybingumu siejamus reiškinius: klimato kaitos sąveika su tarptautinėje teisėje įtvirtintais valstybių kriterijais, valstybių sienomis ir suverenitetu. Šiame darbe taip pat nagrinėjama kokią įtaką jūros erdvių ribų nustatymui bei specialiems teritoriniams režimams daro visuotinis atšilimas. Kartu tiriami su galimais pokyčiais susiję socialiniai, ekonominiai padariniai bei humanitarinės, t. y. klimato pabėgėlių problemos.

Pagrindiniai žodžiai: globalinis atšilimas, suverenitetas, valstybių sienos, jūrų erdvė, bazinė linija, kontinentinis šelfas, pabėgėliai.

This work examines the impact of climate change on statehood in accordance to international law. In this context, the paper examines how global warming affects phenomena related to statehood: the interaction of climate change with the criteria of states established in international law, state borders and sovereignty. This paper also examines the impact of global warming on the delimitation of maritime spaces and special territorial regimes. At the same time, the social, economic consequences and humanitarian, i.e. climate refugee, issues related to possible changes are examined.

Keywords: global warming, sovereignty, state borders, maritime space, baseline, continental shelf, refugees.

TURINYS

1.	KLIMATO KAITA IR VALSTYBINGUMAS	5
1.1.	VALSTYBINGUMO KRITERIJAI	5
1.2.	VALSTYBIŲ SIENŲ PROBLEMATIKA	8
1.3.	VALSTYBIŲ SUVERENITETAS	15
2.	KLIMATO KAITOS POVEIKIS ATSKIRIEMS TERITORINIAMS REŽIMAMS	23
2.1.	ATSKIROS JŪRŲ ERDVĖS	23
2.2.	ARKTIS IR ANTARKTIDA	27
2.2.1.	ARKTIES REGIONAS	27
2.2.2.	ANTARKTIES REGIONAS	32
3.	KITI KLIMATO KAITOS PADARINIAI	36
3.1.	SOCIALINIO IR EKONOMINIO POBŪDŽIO PADARINIAI	36
3.2.	KLIMATO PABĖGĖLIŲ PROBLEMATIKA	40
	IŠVADOS	45
	ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	47
	SANTRAUKA	53
	SUMMARY	54

IVADAS

Pokyčiai, sukelti žmonių veiklos, tokie akivaizdūs, kad daugelis mokslininkų vadina juos naujos geologinės eros pradžia – antropocenu. Tai yra Žemės raidos poledyninė epocha, žyminti žmogus daromo poveikio Žemės raidai pradžią. Deginant iškastinį kurą, kertant miškus ir užsiimant gyvulininkyste vis labiau veikiamas klimatas ir temperatūra. Dėl šios veiklos į atmosferą išsiskiria didžiulis kiekis šiltnamio efektą sukeliančių dujų, kurių ir taip susidaro dėl natūralių gamtinių procesų, todėl spartėja visuotinis klimato atšilimas (reiškinys, kuris taip pat įvardijamas kaip globalinis klimato atšilimas, ar tiesiog – klimato kaita). Nors klimato kaita daugiausiai siejama su temperatūros kilimu, tačiau Žemė yra sistema, kurioje viskas yra susieta, tad pokyčiai vienoje srityje lemia pasikeitimus ir visose kitose sistemos dalyse. Pasaulinės temperatūros didėjimas, savo ruožtu, lemia ledynų tirpsmą, kylantį jūros lygį, susilpnėjusias arba suintensyvėjusias upių sroves, kritulių kiekio pokyčius. Dėl klimato kaitos galimi dažnesni bei intensyvesni ekstremalūs meteorologiniai reiškiniai – karščio bangos, sausras, uraganai ir pan. Svarbu pažymėti, kad visų visuotinio atšilimo padarinių, vien dėl jų masto ir veiksmų gausos, negalima suminėti. Visi šie gamtiniai pokyčiai žmonijai nepalankūs ne tik tiesioginio poveikio, tačiau daro stiprią įtaką politiniams, socialiniams, ekonominiais ir net kultūriniais aspektais. Šiuo atveju neišskirtinas ir valstybingumas – kompleksinis reiškinys, kurio svarbiausias elementas yra nepriklausoma valstybė. Klimato kaita daro vienokį ar kitokį poveikį paskiriems valstybingumo elementams, taip kėsindamasi į tarptautinės teisės principų (kaip pavyzdžiui tautų apsisprendimo teisę, teritorinio vientisumo ar sienų neliečiamumo principai ir pan.) saugomas vertybes; kelia grėsmę valstybių stabilumui, drastiškai keičia kai kurių regionų saugumo situaciją bei aktyviai skatina ateities geopolitinio kraštovaizdžio kismą. Atsižvelgiant į tai, manytina, kad aktualu išanalizuoti kokį poveikį šalių valstybingumo apraiškoms daro globalinis klimato atšilimas. Pažymėtina, kad ši problema iš esmės nagrinėjama tarptautinės teisės atžvilgiu, tačiau nagrinėjamų objektų pobūdis lemia tam tikrą darbo tarpdiscipliniškumą.

Šio darbo tikslas yra nustatyti kokį poveikį – tarptautinės teisės požiūriu – valstybingumui daro klimato kaita.

Siekiant numatyto tikslo, keliami šie uždaviniai:

1. Remiantis tarptautinės teisės šaltiniais aptarti valstybingumo kriterijus, atskleisti klimato kaitos poveikį šiems tarptautinėje teisėje įtvirtintiems valstybės vertinimo pagrindams, įskaitant klimato kaitos įtaką valstybių sienoms ir valstybių suverenitetui.

2. Išnagrinėti kaip su klimato kaita siejami reiškiniai gali paveikti pakrantės valstybėms priskiriamų jūros erdvių ribas ir – atitinkamai – tarptautinės teisės garantuojamas suverenias valstybių teises šiose erdvėse. Tai pat aptarti visuotinio atšilimo poveikį specialiams Arkties bei Antarktidos teritoriniams režimams.
3. Atskleisti socialinį ir ekonominį klimato kaitos bei kovos su klimato kaita priemonių poveikį, taip pat – klimato kaitos padarinių nulemtą priverstinį žmonių persikėlimą, tokių pabėgėlių teisinį statusą, klimato migracijos ir valstybingumo sąsajas.

Šio darbo objektas – klimato kaitos poveikis deklaratyviesiems valstybingumo kriterijams, su visuotiniu atšilimu siejamų gamtos reiškinių įtaka valstybių sienoms ir klasikinei valstybių suvereniteto sampratai, klimato kaitos padariniai išoriniam bei vidiniam šalių suverenitetui. Jūros erdvių teisiniai režimai ir tai, kaip pakrančių erozija bei kylantis jūros lygis veikia pakrantės valstybių bazines linijas, lemia jūros erdvių ribų pokyčius, apriboja suverenias pakrantės valstybių teises ir jurisdikciją. Klimato kaitos pasekmės specialiams Arkties bei Antarktidos teritoriniams režimams. Taip pat – socialinio ir ekonominio pobūdžio globalinio atšilimo padariniai, klimato pabėgėlių statuso tarptautinėje teisėje klausimas, šių reiškinių sąsajos ir įtaka valstybingumui.

Šio tiriamojo darbo metodai: lingvistinis metodas – naudojamas aiškinti darbe naudojamuose šaltiniuose vartojamas sąvokas, aprašomasis metodas – įvardyti gamtinius, ekonominius ir socialinius klimato kaitos padarinius, taip pat tarpvalstybinius ginčus bei konfliktus dėl kintančių valstybių sienų ir jūros erdvių ribų, analitinis metodas – panaudotas nagrinėjant tarptautinės teisės šaltinius, teismų praktiką ir teisės doktriną, istorinis metodas – atskleisti valstybių suvereniteto koncepcijos ištakas, aprašyti teisinio pabėgėlių apibrėžimo pokyčius, lyginamasis metodas – reikalingas lyginti skirtingo pobūdžio Arkties ir Antarkties regionų teisinius režimus, nurodyti jūros erdvių skirtumus bei atskleisti kokias suverenias teises atskirose jūros erdvėse turi pakrantės valstybės.

Per paskutinius penkerius metus šio darbo tema nėra parašyta magistro darbų, tačiau buvo nagrinėjami atskiri šio magistro darbo aspektai, pvz., Akvilės Navikaitės 2021 metų bakalauro darbas (Klimato kaitos poveikis atskiriems sektoriams); Karolio Čepo 2017 metų magistro darbas (Arkties teisinis režimas); Gabijos Lukšytės 2019 metų straipsnis (Mažų valstybių kova dėl įtakos Arkties regione: Danijos atvejo analizė); Aistės Kubiliūtės 2014 metų magistro darbas (Mokslinių jūros tyrinėjimų atskirose jūros erdvėse reglamentavimas tarptautinėje jūrų ir Lietuvos Respublikos teisėje); Viktorijos Lobovič 2017 metų magistro darbas „Valstybių suvereniteto samprata šiuolaikinėje tarptautinėje teisėje“; Mariaus

Milieškos 2023 metų bakalauro darbas (Sprendimų priėmimo procesas ekstremaliose situacijose: galimų klimato kaitos sukeltų migracijos problemų atvejis); Agnès Vičkačkaitės 2024 metų magistro darbas (Klimato kaita ir tarptautinė migracija: ar esame pasiruošę? Lietuvos atvejis). Benjamin Johnstone 2019 straipsnis (The unprecedented „sinking island“ phenomenon: The legal challenges on statehood caused by rising sea level); Rachael Witney 2016 metų straipsnis (The Atlantis of the modern world? The legal implications of sea level rise for the statehood of small island states); Abigail Kleiman 2022 metų straipsnis (SIDS, Territorial Loss, and Notions of Statehood under International Law: Reparative Approaches). Verta pažymėti, kad akademinėje bendruomenėje itin daug dėmesio sulaukia klimato kaitos poveikis atogrąžų salų valstybėms, t. y., Susan Parks 2011 metų mokslinis darbas „Climate Change and the Risk of Statelessness: The Situation of Low-lying Island States“, Abhimanyu George Jain 2013 metų straipsnis „The 21st Century Atlantis: The International Law of Statehood and Climate Change-Induced Loss of Territory“, Ben Juvelier 2017 metų straipsnis „When the Levee Breaks: Climate Change, Rising Seas, and the Loss of Island Nation Statehood“.

Šio darbo tikslams pasiekti daugiausiai analizuoti: James R. Lee, Kisei Tanaka 2016 metų straipsnis „Climate Change, Conflict, and Moving Borders“, Tullio Scovazzi 2016 metų straipsnis „Sovereignty over Land and Sea in the Arctic Area“, Duncan French ir Karen Scott 2009 metų straipsnis „International legal implications of climate change for the polar regions: too much, too little, too late?“, Caitlin E. Werrell ir Francesco Femia 2016 metų straipsnis „Climate Change, the Erosion of State Sovereignty, and World Order“, Shafi, Khalid Mahmood, Arif Ullah Khan ir Rafaqat Islam 2021 metų straipsnis „Climate Change Action and State Sovereignty“, Abhimanyu George Jain 2013 metų straipsnis „The 21st Century Atlantis: The International Law of Statehood and Climate Change-Induced Loss of Territory“, Rosemary Rayfuse ir Emily Crawford 2011 metų mokslinis darbas „Climate Change, Sovereignty and Statehood“. Itin remtasi norminiais tarptautinės teisės šaltiniais: 1933 metų Montevidėjo konvencija, 1982 metų Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija, 1959 metų Antarkties sutartimi ir t. t. Taigi, atskiri šio darbo aspektai yra nagrinėjami Lietuvoje ir užsienio valstybėse, pavyzdžiui galima lengvai pasiekti nemažai užsienio straipsnių apie klimato kaitos keliamą grėsmę atogrąžų salų valstybėms. Bet įprastai analizė apsiriboja siauresnių aspektų analize, tuo tarpu šis darbas išsiskiria platesne nagrinėjamų aspektų intimi, kadangi tiriamas klimato kaitos poveikis valstybingumo kriterijams, įskaitant valstybių sienoms ir suverenitetui, atskiriems teritoriniams režimams, jūros erdvių riboms. Tai pat – socialiniai-ekonominiai klimato kaitos padariniai, migracija.

1. KLIMATO KAITA IR VALSTYBINGUMAS

1.1. VALSTYBINGUMO KRITERIJAI

Visų pirma, prieš pradedant nagrinėti tai, koks yra klimato kaitos poveikis valstybingumui, būtina apibrėžti pagrindines šiame darbe vartojamas sąvokas, t. y. valstybingumą ir klimato kaitą. Kai kuriuose šaltiniuose nurodoma, kad valstybingumas, tai „tautos, tautų grupės ar kitos istoriškai susiklosčiusios bendruomenės politinės sistemos savybė, pagal kurią tos sistemos svarbiausia dalis yra nepriklausoma valstybė“ (Varnienė, Visuotinė lietuvių enciklopedija, 2020). Taip pat nurodoma, kad valstybingumui būdinga tam tikra apibrėžta teritorija, pilietybė, šalies suverenitetas, nepriklausomybė, taip pat piliečių nacionalinė tapatybė, glaudžios sąsajos su šalies ar tautos tradicijomis, papročiais, etniniu ir kultūriniu savitumu, istorine praeitimi ir paveldu, tarptautiniais įsipareigojimais (ibid.). Kitose apsiribojama lakoniškesne definicija, pvz., Merriam-Webster žodyne nurodoma, kad valstybingumas yra buvimo valstybe sąlyga (Merriam-Webster, 2025).

1933 m. gruodžio 26 d. Urugvajuje, Septintojoje tarptautinėje Amerikos valstybių konferencijoje devyniolika Šiaurės ir Pietų Amerikų valstybių pasirašė Montevidėjo konvenciją dėl valstybių teisių ir pareigų. Konvencijoje įtvirtinta deklaratyvioji valstybingumo¹ teorija, t. y. nurodoma, jog „politinis valstybės egzistavimas nepriklauso nuo kitų valstybių pripažinimo“ (Konvencijos 3 straipsnis), o 1-ajame Konvencijos straipsnyje įtvirtinta, kad valstybė, kaip tarptautinės teisės subjektas, privalo atitikti šiuos kriterijus: (a) turi turėti nuolatinę populiaciją; (b) apibrėžtą teritoriją; (c) valdžią; ir (d) gebėjimą užmegzti santykius su kitomis valstybėmis (angl. *a permanent population; a defined territory; government; and capacity to enter into relations with the other states*). Aptariant kiekvieną iš šių kriterijų detaliau, visų pirma, svarbu pažymėti, kad tarptautinėje teisėje nėra numatytas minimalus nuolatinių gyventojų skaičius: politinis darinys yra valstybė, net jei gyventojų skaičius nesiekia tūkstančio. Nuolatinės populiacijos reikalavimo atžvilgiu privalu tik tai, kad „reikšminga“ gyventojų dalis būtų nuolatiniai gyventojai (Park, 2025). Nėra tiesioginio apibrėžimo, kas sudaro reikšmingą gyventojų

¹ Tarptautinėje teisinėje doktrinoje egzistuoja dvi pagrindinės valstybių pripažinimo teorijos: konstitucinė (teigianti, kad kitų valstybių pripažinimas yra valstybingumo kriterijus) ir deklaratyvioji (pagal ją, darinys įgyja valstybingumą atitkęs jam keliamus reikalavimus, o pripažinimas tik deklaruoja faktą). Šiuolaikinėje tarptautinėje teisėje deklaratyvioji pripažinimo teorija yra vyraujanti: Badinterio (angl. *Badinter*) arbitražo komitetas, nagrinėjęs Jugoslavijos Socialistinės Federacinės Respublikos iširimo klausimą, konstatavo, kad „valstybės egzistavimas ar išnykimas yra fakto klausimas; kitų valstybių pripažinimo poveikis yra grynai deklaratyvus“ (Conference on Yugoslavia, Arbitration Commission Opinion No. 1).

dalį, nors kai kuriose valstybėse yra beveik tiek pat piliečių, gyvenančių už valstybės teritorijos ribų, kiek ir gyvenančių jose (pvz. Samoa ir Tonga) (ibid.) „Apibrėžta teritorija“ reiškia tam tikrą žemės paviršiaus dalį; tai, kad teritorijos ribos gali būti netikslios, ar tai, kad šios ribos yra teritorinių ginčų objektas, reikšmės neturi (Juvelier, 2017). Tarptautinė teisė taip pat nekelia jokių reikalavimų apibrėžtos teritorijos dydžiui, tačiau ši teritorija, pagal Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencijos 121 straipsnio 3 dalį, privalo tikti gyventi arba vykdyti savarankišką ekonominę veiklą. „Valdžios“ reikalavimas suprantamas kaip veiksmingo vadovavimo valstybei, nepriklausomo nuo kitų valstybių įtakos ar kontrolės, egzistavimas. Šis kriterijus grindžiamas dviem veiksniais: faktiniu valdžios turėjimu ir teise naudotis šia valdžia, t. y. teisėtumu (legitimumu) (Juvelier, 2017). Galiausiai, gebėjimas užmegzti ryšius su kitomis valstybėmis yra gebėjimas būti nepriklausomu subjektu, reiškiantis tai, kad valstybė gali kurti teisinius santykius su kitais tarptautinės teisės subjektais.

Klimato kaita yra „grįžtamojo ir negrįžtamojo pobūdžio klimato sistemos perėjimas iš vieno būvio į kitą per įvairios trukmės laikotarpius, trunkančius nuo kelių dešimtmečių iki milijonų metų. Ilgalaikių ir lėtų klimato kaitos procesų fone gali vykti trumpalaikiai svyravimai ir fluktuacijos“ (Bukantis, 2025). Dabartiniais laikais sąvoka „klimato kaita“ vartojama pastarojo meto visuotinio atšilimo, t. y. per paskutinius dešimtmečius fiksuojamo Žemės atmosferos prie paviršiaus ir vandenynų vidutinės temperatūros didėjimo, kontekste. Pastarasis temperatūros pokytis, atsižvelgiant į tai, kad yra itin staigus, yra pagrįstai ir visuotinai traktuojamas kaip esantis homogeninės kilmės. Tai siejama su tuo, kad nuo XVIII amžiaus vidurio žmogaus ūkinės veiklos mastai reikšmingai ėmė didėti ir pastaraisiais dešimtmečiais tapo pagrindiniu dabartinį atšilimą lemiančiu veiksnium, kadangi pramoninėje veikloje naudojamas iškastinis kuras bei žemės ūkio, ypač gyvulininkystės, veikla reikšmingai prisidėjo prie spartaus šiltnamio efektą sukeliančių dujų koncentracijos didėjimo.

Klimato kaita kelia grėsmę valstybingumui. Kaip pažymėjo Tarpyvyriausybė klimato kaitos komisija (toliau – TKKK), klimato kaita paveiks fizinę valstybių teritoriją įvairiais būdais, pvz., kyla pavojus unikalių ekosistemų išlikimui, gresia intensyvesnis sausringų regionų dykumėjimas, didėjantis dirvožemio druskingumas, nuolat kylanti vidutinė temperatūra, pakrančių ir žemumų regionų užtvindymas. Jūrinėms valstybėms, ypač turinčias žemas pakrantės zonas, dėl kranto erozijos, kurią sukelia ekstremalūs oro reiškiniai, ir jūros lygio kilimo, nuolat grės laipsniško ir pastovaus teritorijos praradimo pavojus. Be to, pripažinta, kad kai kuri apgyvendinta žemė taps nepajėgia išlaikyti esamas žmonių populiacijas, tad klimato kaita taip pat sukels priverstinę kai kurių ar visų gyventojų

migraciją iš savo žemių (Rosemary Rayfuse, Emily Crawford, 2011). Akivaizdu, kad minimi stichiniai reiškiniai gali paveikti kiekvieną iš Montevidėjo konvencijoje minimų kriterijų. Jei didelė dalis gyventojų yra perkeliama dėl su klimatu susijusių nelaimių arba jei gyventojai yra priversti nuolat migruoti dėl teritorijos netinkamumo gyventi, valstybei gali būti sunku atitikti „nuolatinės populiacijos“ kriterijų. Visuotinio atšilimo sukeltos nelaimės gali susilpninti valstybės valdžios struktūras, ypač mažiau atspariose arba neturtingose valstybėse. Pavyzdžiui, po stichinių nelaimių gali sutrikti valstybės valdžios funkcijų vykdymas, teisėsauga ar net galimybė teikti pagrindines viešąsias paslaugas, tokias kaip švietimo, sveikatos, krašto apsaugos, aplinkosaugos, civilinės, gaisrinės saugos, teisėsaugos ir t. t. Antra vertus, pažymėtina, kad tam tikrų kriterijų netektis, nereiškia, kad nebelieka ir valstybės: ši gali egzistuoti net jeigu neturi tiksliai apibrėžtos teritorijos ar funkcionalios valdžios. Netgi vadinamosios „žlugusios valstybės“ (angl. *failed states*), kuriose, atrodo, išnyko visos valdymo formos ir pilietinė tvarka, nepraranda valstybės statuso (ibid.). Atsižvelgiant į tai, galima pagrįstai teigti, kad Montevidėjo kriterijai labiau taikytini norint konstatuoti naujai susikūrusios valstybės faktą, o ne sprendžiant valstybės tęstinumo klausimą.

Akademiniėje bendruomenėje itin didelis dėmesys skiriamas klimato kaitos poveikiui teritorijos kriterijui vertinti. Tai galima paaiškinti tuo, kad – kraštutiniu atveju – klimato kaitos padarinių visuma kelia grėsmę kai kurių valstybių realiam egzistavimui. Tai ypač akivaizdu kalbant apie atogrąžų salas-valstybes. Pirma, klimato kaita padidina gausių kritulių, intensyvių atogrąžų ciklonų aktyvumo tikimybę. Antra, kaip jau minėta, dėl klimato kaitos kyla jūros lygis: ekspertų teigimu iki 2100 metų jūros lygis pakils nuo 0,18 iki 0,59 metro; iki 2300 jūros lygis gali pakilti 0,3–0,8 metro (TKKK, 2007). Tokie mastai kelia didelę grėsmę, atsižvelgiant į vidutinį kelių mažų salų valstybių aukštį virš jūros lygio (pavyzdžiui, vidutinis Maldyvų aukštis virš jūros lygio yra 1,5 metro, o Maršalo salų – 2,0 metro) ir į tai, kad TKKK atliekami jūros lygio kilimo vertinimai dažnai kritikuojami dėl pernelyg optimistiškų prognozių (Jain, 2014). Trečia, dėl klimato kaitos kyla jūros paviršiaus temperatūra ir didėja vandenynų rūgštingumas. Tai savo ruožtu turi keletą nepageidaujamų padarinių: spartesnė pakrantės erozija, ir taip ribotų požeminio vandens išteklių degradacija, koralinių rifų nykimas, mažėjantis žemės ūkio ir žuvininkystės produktyvumas, intensyvesni potvyniai. Manoma, kad iki šio amžiaus pabaigos daugelis mažų salų valstybių, tokių kaip Tuvalu, Kiribatis, Maršalo salos ir Maldyvai, gali tapti visiškai netinkamos gyventi dėl jūros lygio kilimo (ibid.). Dėl to kyla klausimas dėl tolesnio šių subjektų valstybingumo ir svarstomi įvairūs variantai ir jau taikytos priemonės kaip pastarąjį išsaugoti. Ryškus pavyzdys yra emigracinės vyriausybės (vyriausybės tremtyje)

samprata, pagal kurią politinė grupė, teigianti, kad yra teisėta atitinkamos valstybės vyriausybė, kuri dėl kokių nors priežasčių (pavyzdžiui, okupacijos) negali vykdyti savo įgaliojimų, reziduoja kitoje valstybėje (tremtyje). Tokios vyriausybės palaiko diplomatinis santykius ir tarptautinį statusą, toliau pasirašo sutartis ir dalyvauja tarptautinėse organizacijose. Net ir tais atvejais, kai valstybė neturi apibrėžtos teritorijos ar veiksmingo valdymo, ji vis tiek gali būti teisiškai pripažinta valstybe. Atsižvelgiant į tai, kad valstybės išsaugojimas, taikant gyventojų populiacijos perkėlimo į *terra nullus*, ar *terra communis*, nėra realus², būtų galima svarstyti „valstybių tremtyje“ idėją: teorinius subjektus, nekontroliuojančius savo teritorijos, bet vis tiek teisiškai pripažįstamus valstybėmis. Galimi ir kitokie valstybingumo išsaugojimo būdai: Dubajaus Palmių salų pavyzdys įrodo, kad dirbtinių salų statyba yra techniškai įmanoma. Taip pat egzistuoja galimybė – Šventojo sosto ir Maltos ordinio pavyzdžiu – perkelti salų-valstybių populiacijas į išnuomotą kitos valstybės teritorijos dalį. Šie variantai – nors ir įmanomi – kelia savas problemas, iškelia tokių sprendinių ilgalaikiškumo klausimą.

Taigi, iš to, kas pateikta anksčiau, matoma, kad globalinis atšilimas gali paveikti atskirus valstybingumo kriterijus, nustatytus Montevidėjaus konvencijoje. Klimato krizė kelia didelių iššūkių, kurie gali apriboti kai kurių valstybių galimybes atitikti šiuos kriterijus. Klimato kaitos poveikis valstybių populiacijai, teritorijai, valdymui gali sudaryti itin sudėtingas situacijas, ypač pažeidžiamuose regionuose, pavyzdžiui, atogrąžų salose ir žemumų valstybėse. Kraštutiniais (valstybės užliejimo) atvejais kyla realus pavojus valstybingumo išlikimui.

1.2. VALSTYBIŲ SIENŲ PROBLEMATIKA

Atsižvelgiant į tai, kad klimato kaita gali paveikti valstybių teritoriją, ne išimtis yra ir suvereniteto ribas tarp valstybių žyminčios sienos. Tarptautinės sienos yra vienas svarbiausių institutų, pasitarnaujančių siekiant apibrėžti valstybę, taip pat yra tarpvalstybinių santykių ir saugumo pagrindas, nes sienomis įtvirtinant valstybių jurisdikcijos ribas, užtikrinama valstybinių darinių nepriklausomybė. Valstybinė siena yra suvokiama kaip linija ir ja einantis vertikalus paviršius, apibrėžiantis valstybės teritorijos ribas sausumoje, žemės gelmėse, oro erdvėje, vidaus vandenyse, teritorinėje jūroje ir jos

² Šiuo metu yra trys teritorijos, traktuotinos kaip *terra nullius*: Bir Tawil (žemės juosta tarp Egipto ir Sudano), keturios atskiros teritorijos prie Dunojaus tarp Kroatijos ir Serbijos sienos ir dalis Antarktidos, daugiausia Marie Byrd žemė.

gelmėse (Varnienė, 2018). Pastarasis apibrėžimas pateikiamas Lietuvos Respublikos valstybės sienos ir jos apsaugos įstatymo 2 straipsnio 7 dalyje. Įstatymo 3 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad valstybės siena, jeigu Lietuvos Respublikos tarptautinėse sutartyse su gretimomis valstybėmis nenustatyta kitaip, eina: 1) sausuma ir vietomis, kuriose valstybės siena kerta pasienio vandenį, pereidama nuo vieno kranto į kitą, linijomis, jungiančiomis gretimus valstybės sienos ženklus; 2) laivybine upe pagal pagrindinio farvaterio (laivakelio) arba upės deltos vidurį, nelaivybine upe (upeliu) pagal jos (jo) vidurį arba pagrindinės vagos vidurį; 3) tiltais arba kitomis konstrukcijomis, einančiomis per pasienio vandenį pagal šių statinių vidurį arba pagal jų technologinę ašį, neįvertinus to, kaip valstybės siena eina pasienio vandenimis.

Tarptautinės teisės požiūris į valstybių sienas pasižymi konservatyvumu: siekiama išsaugoti tai, dėl ko susitarė valstybės, bei išlaikyti esamos praktikos pastovumą (Simmons, 2019). Tokie tarptautinės teisės principai kaip *Pacta sunt servanda*, t. y. principas, kad susitarimų turi būti laikomasi, valstybių teritorinio vientisumo ir sienų neliečiamumo principai, kurie glaudžiai siejasi su valstybės suverenitetu, suteikia juridinių valstybių sienų pastovumo pagrindą.

Kaip pažymėta Jungtinių tautų chartijos 2 straipsnio 4-oje dalyje: „Visos narės tarptautiniuose santykiuose susilaiko nuo grasinimo jėga ir jos panaudojimo tiek prieš kurios nors valstybės teritorinį vientisumą arba politinę nepriklausomybę, tiek kuriuo kitu būdu, nesuderinamu su Jungtinių Tautų tikslais“. Teritorinis vientisumas (integralumas) yra tarptautinės teisės principas: „garantuojantis kiekvienos valstybės teisę į jos teritorijos neliečiamybę ir draudimą valstybės teritorijos ribas keisti panaudojant ginkluotą jėgą ar ją grasinant arba kitaip užvaldant valstybės teritoriją ar jos dalis“ (Žilinskas, 2013). Teritorijos vientisumas kaip tarptautinės teisės principas aiškiai pirmą kartą buvo įvardintas bei apibrėžtas Europos Saugumo ir Bendradarbiavimo pasitarimo, įvykusio 1975 metų rugpjūčio 1 d. Helsinkyje, Baigiamajame akte: „Dalyvaujančios valstybės gerbs viena kitos teritorijos vientisumą. Atitinkamai jos susilaikys nuo bet kokių veiksmų, nesuderinamų su Jungtinių Tautų Chartijos tikslais ir principais prieš bet kurios dalyvaujančios valstybės teritorijos vientisumą, politinę priklausomybę ir vienybę, ir ypatingai nuo bet kurių tokių veiksmų, atliekamų panaudojant jėgą ar grasinant ją panaudoti“. Helsinkio Baigiamajame Akte įvardytas ir sienų neliečiamumo principas bei nustatytas jo turinys: „Dalyvaujančios valstybės laiko neliečiamomis visas viena kitos sienas, kaip ir visų valstybių Europoje sienas, ir todėl jos dabar ir ateityje vengs bet kurių pasikėsinimų į tas sienas. Jos atitinkamai vengs ir bet kokių reikalavimų ar veiksmų, kuriais siekiama užgrobti bei užimti bet kurios dalyvaujančios valstybės teritorijos dalį ar visą teritoriją“. Taigi klimato kaitos

nulemti sienų pokyčiai tiesiogiai veikia tarptautinės teisės saugomas vertybes, taip pat – netiesioginiais būdais – sudaro aplinkybes į šias vertybes kėsintis, pažeisti valstybių suverenitetą.

Šiuolaikinė tarptautinės teisės jurisprudencija taip pat pabrėžia stabilumą, pastovumą ir sutarčių vaidmenį sprendžiant ginčus (ibid.). Praktiškai ribojama galimybė denonsuoti tokias sutartis bendraisiais sutarčių nutraukimo pagrindais. Tai atspindi esminę stabilų sienų svarbą tarptautinėje teisinėje sistemoje. Bendrieji sutarčių nutraukimo ir galiojimo sustabdymo pagrindai įtvirtinti Vienos Konvencijos dėl tarptautinių sutarčių teisės III-ame skyriuje (54-64 straipsniai). Pavyzdžiui, Konvencijos 56 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad sutartis „kurioje nenustatyta jos nutraukimo tvarka ir kuri nenumato denonsavimo arba pasitraukimo iš sutarties galimybės, negali būti denonsuota ir iš jos negalima pasitraukti, nebent: a) yra nustatoma, kad šalys ketino leisti sutarties denonsavimo arba pasitraukimo iš jos galimybę; arba b) sutarties denonsavimo arba pasitraukimo iš jos teisė yra aiški iš tos sutarties pobūdžio“. Sutartyse dėl sienų įprastai nebūna įtraukta nuostatų, leidžiančių vienašališkai denonsuoti arba pasitraukti iš tokių sutarčių, atsižvelgiant į teritorinių sienų stabilumo poreikį. Išties, būtų labai neįprasta, jei valstybės turėtų ketinimų numatyti denonsavimo nuostatas tokiose sutartyse, tuo labiau, kad valstybės yra suinteresuotos tokių susitarimų pastovumu. Konvencijos 61 straipsnio 1 dalis numato, kad šalis „gali sutarties vykdymo negalimumą laikyti pagrindu ją nutraukti ar pasitraukti iš jos, jei toks negalimumas atsiranda dėl sutarties vykdymui būtino objekto galutinio išnykimo ar sunaikinimo. Jei negalimumas vykdyti sutartį yra laikinas, šalis gali <...> sustabdyti sutarties galiojimą“. Atsižvelgiant į tai, kad sutarčių dėl sienų objektas yra valstybinės sienos, sunku numatyti sienos kaip sutarties objekto sunaikinimą ar galutinį išnykimą, taigi ir šios Konvencijos nuostatos realų pritaikymą, siekiant nutraukti sieną nustatančią sutartį. Ypatingas sienų statusas, lemia tai, kad sutartys, kuriomis nustatomos valstybių sienos, negali būti vienašališkai nutraukiamos net iš esmės pasikeitus sutarčių aplinkybėms, nes pagal Vienos konvencijos dėl tarptautinių sutarčių teisės 62 straipsnio 2 dalies a) punktą esminio aplinkybių pasikeitimo negalima laikyti pagrindu nutraukti sutartį, jeigu ta sutartis nustato valstybių sieną. Tuo tarpu, kad Konvencijos 64 straipsnyje įtvirtinta, kad jeigu „atsiranda nauja privalomo pobūdžio bendrosios tarptautinės teisės norma, kiekviena egzistuojanti sutartis, kuri prieštarauja šiai normai, tampa nebegaliojanti ir yra nutraukiama“. Vėlgi, būtų sunku numatyti scenarijų, kai sienos sutartis, apibrėžianti teritorines valstybių ribas, prieštarautų naujai atsiradusiai *ius cogens* normai. Taigi, nors Konvencija numato bendruosius sutarčių nutraukimo pagrindus, sutarčių dėl valstybių sienų nutraukimas yra negalimas dėl stabilų teritorinių sienų reikšmės tarptautiniuose

santykiuose. Konvencijos 62 straipsnyje numatyta išimtis dėl esminio aplinkybių pasikeitimo aiškiai įvardija sutartis, kuriomis nustatomos valstybių sienos.

Sutartimi įtvirtintas teritorinis režimas egzistuoja atskirai nuo jį įsteigusios sutarties, todėl režimas gali tęstis nepriklausomai nuo sutarties, net jei pastaroji nustoja galioti (Shaw, 2012). Tarptautinis Teisingumo Teismas atkreipė dėmesį į tai Libijos ir Čado byloje, pažymėdamas, kad atitinkamoje 1955 metų sutartyje įtvirtinta siena tarp Libijos ir Čado (kaip tuo metu Prancūzijos kolonijos), nebuvo numatyta kaip laikina ir padarė išvadą, kad: „<...> sutartimi nustatyta siena įgyja nuolatinumą (angl. *permanence*), kurio nebūtinai pasižymi pati sutartis. Sutartis gali nustoti galioti, tačiau tai neturi įtakos sienos tęstinumui. Šiuo atveju ginčo šalys nepasinaudojo savo galimybe nutraukti sutartį, tačiau neatsižvelgiant į tai, ar pasinaudota šia galimybe, siena išlieka. Tai nereiškia, kad dvi valstybės negali abipusiu susitarimu keisti sienų tarp jų; toks rezultatas, žinoma, gali būti pasiektas abipusiu sutarimu, bet kai dėl sienos buvo susitarta, tos sienos tolesnis egzistavimas nepriklauso nuo sutarties, pagal kurią susitarta dėl sienos, galiojimo“. Sienų pastovumas išlaikomas net naujų valstybių susikūrimo atveju: *uti possidetis iuris* yra tarptautinės teisės principas, numatantis, kad naujai susikūrusios suverenios valstybės išlaiko sienas, kurias pastaroji priklausoma teritorija turėjo iki nepriklausomybės.

Ten, kur sienos nustatomos pagal gamtos reljefo ypatumus (ypač upes, ežerus, ar ledynus), klimato kaita gali nulemti sienų pokyčius, paspartinti tokių sienų judėjimo greitį ir laipsnį. Kai kurios valstybės – atsižvelgiant į tai, kad sienos nustatomos besiribojančių valstybių sutartimis – prisitaiko prie „judančios sienos“ koncepcijos, o kitos tokią nuostatą vertina priešišškai (James R. Lee, Kisei Tanaka, 2018).

Nestabilios sienos gali padidinti tarpvalstybinių konfliktų tikimybę, kadangi teritorinis gretimumas yra svarbus tarpvalstybinių konfliktų veiksnys (James R. Lee, Kisei Tanaka, 2018). Kaip pažymi kai kurie tyrėjai, valstybių sienų, siejamų su vandens telkiniais, nepastovumas gali pasireikšti keliais pagrindiniais būdais. Pirma, klimato kaita gali nulemti upių tėkmės pokyčius, pvz., pakeisti upių vagas, padidinti upių vandeningumą, arba priešingai – nulemti upių nusekimą ar visišką upės vagos išdžiūvimą. Antra, dalį valstybių ribų žymi ledynai, kurie – dėl klimato kaitos poveikio – sparčiai tirpsta. Ledynų, atsižvelgiant į tai, kad pastarieji maitina kalnų upes, nyksmas gali nulemti pirmiau minėtų valstybių sienas žyminčių upių pokyčius ir t. t. Pagrįstai manytina, kad tokie pasikeitimai kelia pavojų valstybių saugumui. Visuotinio atšilimo nulemti sienų pokyčiai gali įžiebtį tarpvalstybinius konfliktus trimis būdais: 1) kaip pretekstas konfliktui, kai, pavyzdžiui, upių vagos pasikeitimas perkelia svarbias teritorijas tarp priešiškų valstybių; 2) sukuriant

teisinių neapibrėžtumą ir didinant atsitiktinio konflikto riziką; 3) tapdamas potencialiu būsimo konflikto inicijavimo priežastimi (ibid.).

Delimitacija (lot. *delimitatio* – ribų nustatymas), tai gretimų valstybių sienų nustatymas dvišale sutartimi. Sutartyje nustatomos abiejų valstybių teritorijos aprašant sieną tarp jų ir pažymint ją žemėlapyje. Delimitacijos pagrindu daroma demarkacija. Demarkacija (pranc. *démarcation*), tai valstybės sienų nustatymas ir žymėjimas vietovėje. Teisės doktrinoje pripažįstami keturi pagrindiniai sienos brėžimo vandens telkiniais būdai (Al-tai, 2023). Sieną gali būti nubrėžta upės viduriu (t. y. vedamas vienodu atstumu nuo abiejų krantų), kadangi šis metodas neužtikrina vienodų valstybių galimybių pasinaudoti upe, tai taikomas kuomet upė yra nelaivybinė. Antrasis yra tálvego (angl. *Thalweg*) arba pagrindinio farvaterio (laivakelio) metodas, pagal kurį valstybių riba laikomas pagrindinio laivybai skirtos vandens kelio vidurys. Šiuo būdu tolygiau paskirstomas upės vandens tūris, kas yra svarbu siekiant užtikrinti vienodas laivybos upe teises. Trečia, valstybių riba gali būti laikomas upės krantas, reiškiantis, kad visa upė tenka tik vienos valstybės jurisdikcijai. Paskutinis demarkacijos būdas – kuomet abu upės krantai yra laikomi siena (kiekvienas upės krantas yra laikomas valstybės, kurioje jis yra, siena, o upė priklauso bendrai abejoms valstybėms).

Atsižvelgiant į tai, kad klimato kaita daro įtaką valstybės sienoms, darbe pateikiami keli pavyzdžiai (atvejai), demonstruojantys skirtingus valstybių atsakus į kintančios sienos, kurią žymi upė, problemą. Svarbu pridurti, kad šiais pavyzdžiais nesiekama pateikti išsamios sienų delimitacijos analizės, bet siekiama parodyti, kaip gretimos valstybės sprendžia minimą problemą. Visų pirma, Švedija ir Suomija koreguoja savo sieną kas dvidešimt penkerius metus pagal 1809 m. sudarytą Fredrikshamno sutartį. Sutartis sudaryta tuo metu, kai Suomija buvo Rusijos imperijos sudėtyje. Valstybių sieną žymi Tornio ir Muonio upės, kurios yra itin nepastovios (išskirtini kiekvienų metų pavasarį stebimi potvyniai). Valstybių siena, su kai kuriomis minimaliomis išimtimis, nustatyta pagal pagrindinį farvaterį (laivakelį). Paskutinis sienų tikslinimas įvyko 2006 m., tęsiant daugiau nei 200 metų siekiančią sienų koregavimo procedūrą (James R. Lee, Kisei Tanaka, 2018). Paskutinės korekcijos metu siena vienoje vietoje pasistūmėjo nuo 10 iki 20 metrų, kitose – iki 100 metrų. Švedijos ir Suomijos atvejis yra valstybių bendradarbiavimu paremtos kintančios sienos problemos sprendimo pavyzdys, tačiau ne visi sienų netikslumai pašalinami dvišalio bendradarbiavimo pagrindu. Nuo pat nepriklausomybės atgavimo 1960 metais Beninas ir Nigeris ginčijosi dėl sienos ties Nigerio ir Mekrou upėmis, įskaitant dėl salų, tokių kaip Lété sala, nuosavybės. Abi šalys, siekdamos išspręsti šį ginčą, 2002 metais kreipėsi į Tarptautinį Teisingumo Teismą. Teismas, remdamasis istorinėmis ribomis, kurias

Prancūzija nustatė kolonijiniais laikais, ir 1960 ir 1970 m. atliktais tyrimų rezultatus, nusprendė, kad dauguma ginčijamų salų priklauso Nigeriui (16 iš 24). Byloje taip pat buvo aptarti ginčytinų upių nepastovumai, dėl kurių sienos nustatymas itin sudėtingas. Upės ne visuomet tinkamos laivybai, todėl taikytini skirtingi sienos žymėjimo metodai, t. y. 1) talvego – atkarpose, kurios tinkamos laivybai ir 2) vidurinės linijos – likusiose. Abi valstybės laikosi priimto sprendimo, nors Beninas vis dar teigia, kad siena turėtų tęstis iki Nigerio upės kranto, taip suteikiant Beninui visų salų kontrolę (ibid.). Abu prieš tai minėti atvejai pasižymi tuo, kad valstybių interesų sankirtos buvo išspręstos taikiai, pasitelkiant tarptautinės teisės instrumentus, tačiau kai kurie tokio pobūdžio ginčai išauga į platesnius tarpvalstybinius konfliktus.

1858 metais sudarytoje sutartyje (isp. *Cañas-Jerez*) numatyta, kad San Chuano upė žymi Nikaragvos ir Kosta Rikos sieną. Remiantis šia sutartimi, visa upė buvo palikta Nikaragvos jurisdikcijai, tačiau Kosta Rikai buvo suteikta komercinės laivybos upe teisė. Laikui bėgant Nikaragva pažymėjo, kad tiek dėl natūralių, tiek žmogaus veiklos veiksnių, ypač Kosta Rikoje, įvyko reikšmingi upės vagos pokyčiai, kurie iškreipė sutartą valstybių sieną. 2010 m. Nikaragva pasiuntė kariškius ir darbininkus į Kosta Rikos teritoriją gilinti upės dugną, siekiant atkurti 1858 metais buvusią vagą. Atsižvelgdama į tai, Kosta Rika 2010 kreipėsi į Tarptautinį Teisingumo Teismą, pažymėdama, kad Nikaragvos kariniai įsiveržė į jos teritoriją ir įrengė karines stovyklas kaip upės dugno gilinimo operacijų dalį. Kosta Rika teigė, kad neteisėtai bandoma dirbtinėmis priemonėmis pakeisti natūralų upės vandentakį, kuris žymi tarpvalstybinę sieną, nustatytą pagal 1858 metais sudarytą sutartį ir vėlesnius susitarimus. Kosta Rika taip pat teigė, kad Nikaragva pažeidė 1971 metais pasirašytą Ramsaro konvenciją, dėl pelkių, turinčių tarptautinę reikšmę, ypač vandens ir pelkių paukščių apsaugai. Teismas 2015 bei 2018 priėmė sprendimus Kosta Rikos naudai beveik visais klausimais, įskaitant žalos padarytos Kosta Rikos šlapynėms atlyginimą.

Verta pažymėti, kad pasienio konfliktai galimi ir tarp branduolinius ginklus turinčių valstybių: 1969 m. kilo virtinė Tarybų Sąjungos ir Kinijos kariuomenių susirėmimų, kurie vos nesibaigė atviru karu tarp Kinijos Liaudies Respublikos ir SSRS. Ginčas buvo susijęs su Ženbao (arba – Demansko) sala, esančia Usūrio upėje bei turinčia nuolatinę SSRS piliečių populiaciją. 1969 m. potvynis reikšmingai pakeitė upės vagą, „perkeldamas“ minėtą salą Kinijai. Sovietai neigė salos perleidimą Kinijos jurisdikcijai ir atsisakė iškeldinti gyventojus. Netrukus prasidėjo ginkluoti susirėmimai palei visą Kinijos ir Sovietų Sąjungos sieną (ypač ties Usūrio ir Amūro upėmis), išaugę iki sovietų grasinimų panaudoti branduolinį ginklą. 1991 metais, žlugus SSRS, buvo pasiektas susitarimas, kuriuo išspręstas pasienio ginčas. Rusija sutiko naudoti talvego metodą žymint sieną ir

atsisakė teisių į daugiau kaip 700 salų, įskaitant Demanskio, ir patenkino Kinijos reikalavimus dėl laivybos teisių (James R. Lee, Kisei Tanaka, 2018).

Ledynai yra kitas klimato kaitos veikiamas reiškinys, naudojamas sienų riboms fiksuoti. Kai kurios valstybės riba laiko ledyno keterą (t. y. aukščiausią ledyno tašką), kitos – ledyno šlaitą (ibid.). Reikšmingas Italijos, Šveicarijos ir Austrijos sienų atkarpas žymi upių baseinų vandenskyros, einančios išilgai aukščiausių kalnų keterų (Elzė Buslavičiūtė, Laurynas Jukna, 2024). Kadangi Italijos susivienijimas įvyko tik 1871 metais, sieną tarp Šveicarijos ir Italijos nustato daugybė sutarčių, konvencijų, aktų ir susitarimų, kurie buvo sudaryti tarp ligtolinių Šiaurės Italijos valstybių ir Šveicarijos konfederacijos. Pavyzdžiui, Milano kunigaikštystės ir Helvecijos konfederacijos siena buvo nustatyta 1752 metų Varezės sutartimi, kuria ledynas buvo pripažintas demarkacinės linijos dalimi. 1867–1886 metų laikotarpyje pastaroji siena buvo koreguota šešis kartus. 1941 m. buvo įsteigta dvišalė komisija, skirta spręsti nuošliaužų lavinų ir kitų griauinančių gamtos jėgų, galinčiomis paveikti sieną, problemas. 2009 metais Italija ir Šveicarija įkūrė komisiją, kuri reguliariai vertina ledynų tirpsmo poveikį ir, jeigu reikalinga, atitinkamai koreguoja sienų ribas. Abi valstybės pripažįsta dviejų tipų sienų modifikacijas. Pirma, kur įmanoma, bandoma keisti sienų žymėjimo metodus, t. y. pasirinkti tokias ribas, kurios nebūtų linkusios į kaitą, nepastovumą (kaip pvz., vandenskyros). Antra, abi šalys atviros sienų pakeitimams, leidžiantiems efektyviau vysti būtiną infrastruktūrą, pavyzdžiui, tiesti kelius, tunelius ir tiltus (James R. Lee, Kisei Tanaka, 2018). Kitas pavyzdys parodo, kad – kaip ir upių atveju – ne visi su tirpstančiais ledynais susiję ginčai išsprendžiami taikiai. Antras didžiausias pasaulyje ne ašigaliuose esantis Siačeno ledynas yra vienas iš daugybės ilgalaikės Indijos ir Pakistano priešpriešos veiksnių. 1999 metais Kargilo karo metu ledyne vyko aktyvūs karo veiksmai. Konfliktas, išaugusi militarizacija ir žmonių skaičius regione spartina šio ledyno tirpsmą, kas tik dar labiau aštrina Indijos ir Pakistano sienos Kašmyro regione problemą.

Kadangi klimato kaita lemia arba paaštrina tam tikrų išteklių trūkumo problemas (pvz., gėlo vandens, dirbamos žemės, žuvų išteklių ir kt.), valstybės gali aršiau konkuruoti dėl prieigos prie šių išteklių, kas tik dar labiau apsunkintų ginčų dėl sienų išsprendimą. Visuotinis atšilimas taip pat atveria naujas sritis išteklių gavybai, pavyzdžiui, Arkties regioną (kuriame ne viena šalis turi teritorinių pretenzijų), nes tirpstantis ledas lemia naujus laivybos maršrutus ir prieigą prie naftos bei dujų telkinių. Klimato kaita gali paveikti ne tik pačias valstybių sienas, bet netiesiogiai daryt įtaką sienos kontrolės priemonėms dėl didėjančio klimato pabėgėlių skaičiaus – žmonių, kurie priversti migruoti dėl klimato kaitos padarinių. Šios migracijos gali apimti tarptautinių sienų kirtimą, išaugusį spaudimą

esamiems sienų kontrolės mechanizms. Didelis klimato pabėgėlių judėjimas gali sukelti tarpvalstybinius ginčus ar humanitarines krizes, ypač jei sienos nėra tinkamos tokiai migracijai valdyti. Globalinio atšilimo poveikis specialioms teritoriniams režimams bei klimato pabėgėlių tema plačiau bus analizuojama kitose šio darbo dalyse.

Akivaizdu, kad klimato kaita gali ne tik tiesiogiai kėsintis į valstybių sienų pastovumą, bet ir sukelti kitokių su šiuo institutu siejamų iššūkių. Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta anksčiau, manytina, kad gali dažnėti įvairūs poveikių sienų poslinkiai, kurie neigiamai paveiks kai kurių valstybių santykius ar net atskirų regionų saugumą, įneš sumaišties į tarptautinę teisę grindžiamą pasaulio tvarką.

1.3. VALSTYBIŲ SUVERENITETAS

Suverenitetas (pranc. *souveraineté* – aukščiausiaji valdžia), valstybės nepriklausomybė – teisė savarankiškai nustatyti visuomeninę ir politinę santvarką, spręsti valstybės vidaus gyvenimo kitus klausimus, pasirinkti tarptautinių santykių formą. Tarptautinėje viešojoje teisėje suverenitetas suprantamas kaip „valstybės statusas, leidžiantis neperžengiant teritorinės jurisdikcijos ribų nepriklausyti nuo kitos valstybės įstatymų vykdomosios, leidžiamosios ar teisminės valdžios ir nuo kitos teisės, išskyrus tarptautinę viešąją teisę. Suverenitetas neatskiriamas nuo valstybės nepriklausomybės“ (LNB, Visuotinė Lietuvių enciklopedija, 2019). Šias išskirtines galias turi kiekviena valstybė kaip tarptautinės teisės subjektas, nepaklūstantis jokio kito šios teisės subjekto valdžiai. Suverenitetas yra neatsiejamas valstybės požymis: „jis atsiranda su pačia valstybe“ (Jarašiūnas, 2002). Galima atskirti dvi tarpusavyje susijusias suvereniteto sampratas: vidaus ir išorės suverenitetą. Vidinis suvereniteto aspektas rodo, kad „valstybės valdžia nepriklauso nuo kurios nors kitos valdžios šalies viduje. Šalies viduje valstybės valdžios viršenybė reiškia, kad valstybės valdingos galios – universalios, kad valstybės sprendimams privalo paklusti visi jos gyventojai, joje veikiančios organizacijos, susivienijimai. Valstybės teritorijoje negali veikti jokia kita valdžia, kuri galėtų priimti konkuruojančius su valstybės valdžia sprendimus. Tik pati valstybė savo žinioje turi ypatingas poveikio priemones, kurių jokia kita visuomenės institucija neturi <...>“ (ibid.), tačiau vidaus suverenitetas yra ribojamas tarptautinės teisės. Išorės suverenitetas pasižymi valstybių pareiga gerbti viena kitos vidinę nepriklausomybę, tad apima lygiateisiškumo, nesikišimo į vidaus reikalus, teritorinio vientisumo ir sienų neliečiamumo principus, kuriuos užtikrina tarptautinė teisė.

Suverenos valstybės koncepcijos pradžia laikoma Trisdešimties metų karą užbaigusi Vestfalijos taika, t. y. 1648 metais Vestfalijos miestuose Münsteryje ir Osnabrücke pasirašytos taikos sutartys. Šių sutarčių, kurių pasirašymas laikomas modernios tarptautinės sistemos pradžia, pagrindu buvo įtvirtintas suverenių valstybių lygybės (lygiateisiškumo) principas, įtvirtinantis, kad visos valstybės, kad ir kokio dydžio ar galios būtų, „turi vienodas teises, pareigas ir yra lygiateisės tarptautinės bendrijos narės nepaisant jų ekonominių, socialinių, politinių ar kitų skirtumų“ (Žilinskas, Visuotinė Lietuvių Enciklopedija, 2008). Taip pat kitas svarbus suvereniteto garantas – nesikišimo į valstybės vidaus reikalus principas, pagal kurį „neatsižvelgiant į valstybių savitarpio santykius, draudžiama tiesiogiai ar netiesiogiai, individualiai ar kolektyviai kištis į vidaus arba užsienio reikalus, priklausančius kitos valstybės vidaus kompetencijai <...> Kiekviena valstybė turi neatimamą teisę pasirinkti nacionalinį gyvenimo būdą, politinę, ekonominę, socialinę ir kultūrinę sistemą be kitų valstybių įsikišimo“ (LNB, Visuotinė Lietuvių Enciklopedija, 2009). Kiti išorinį suverenitetą užtikrinantys principai, tai praeitame skyriuje paminėti sienų neliečiamybės ir teritorinio vientisumo principai. Šie principai leidžia valstybei laisvai nustatyti savo politinę struktūrą, įgyvendinti suverenitetą savo teritorijoje be jokių įsipareigojimų tarptautinei bendrijai ar kitoms valstybėms, savo nuožiūra sudaryti sutartis su kitomis valstybėmis, priimti reikalingus įstatymus, laisvai nustatyti, kas yra jos piliečiai, kokios jų teisės ir kita (ibid.).

Taisyklės, kurios bus taikomos ir, tikėtina, bus įgyvendintos per ateinančius kelis dešimtmečius kovojant su pasauline klimato kaita, reikšmingai keičia valstybių suvereniteto sampratą, lemia tam tikrus suvereniteto įgyvendinimo savo teritorijoje ribojimus, daro įtaką tam, kaip valstybės įgyvendina savo kaip tarptautinės teisės subjektų teises, vykdo pareigas ir sąveikauja su kitomis valstybėmis ir tarptautinėmis organizacijomis. Tai sietinas su tuo, kad klimato kaita yra globali problema: visuotinis atšilimas nepaiso valstybių sienų, o skirtingo pobūdžio padariniai (pvz., kylantis jūros lygis, ekstremalūs oro reiškiniai, biologinės įvairovės nykimas ir t. t.) vienu metu veikia visus pasaulio regionus. Tam būtini kolektyviniai veiksmai, valstybių bendradarbiavimas ir atitinkamų įsipareigojimų prisiėmimas, kuris dažnai nulemia tam tikrus kompromisus nacionalinių interesų atžvilgiu. Tam būtinas tarptautinis bendradarbiavimas ir pripažinimas, kad valstybių nacionaliniu lygmeniu priimti sprendimai turi globalaus lygmens padarinius, kas ištrina tradicines ribas tarp valstybių vidaus ir tarptautinių reikalų. Klimato krizei tampant vis aktualesniu pasauliniu rūpesčiu, tarptautinės institucijos, tokios kaip Jungtinės Tautos, Pasaulio bankas ir Pasaulio prekybos organizacija, atlieka vis svarbesnį vaidmenį sprendžiant su klimatu susijusias problemas. Tarptautinėse sutartyse pabrėžiamas

pasaulinis klimato tikslų koordinavimas ir raginamai valstybėms mažinti išmetamų teršalų kieki, todėl tenka koreguoti ar keisti nacionalinę politiką. Pavyzdžiui, Jungtinių Tautų Darnaus Vystymosi Tikslai (angl. *United Nations Sustainable Development Goals, SDGs*) – tai Jungtinių Tautų 70-ojoje sesijoje 2015 metais priimta Generalinės Asamblėjos rezoliucija, kurioje paskelbta 17 pasaulio darnaus vystymosi tikslų (DVT17) ir 169 uždaviniai. Šios darbotvarkės tikslas – iki 2030 m. visame pasaulyje pasiekti darnų socialinį, ekonominį ir aplinkosauginį vystymąsi. Vienas iš darbotvarkėje numatytų tikslų, konkrečiai skirtas kovai su klimato kaita, t. y. 17-asis darbotvarkės tikslas – neatidėliojant imtis veiksmų klimato kaitai stabdyti ir jos padariniams šalinti. Nors darnaus vystymosi tikslai nėra teisiškai privalomi, tikimasi, kad valstybės narės priims atsakomybę ir priims nacionalinio (ar regioninio) lygmens priemones, skirtas pasiekti išskeltus tikslus.

Vienas svarbiausių – jei ne pats svarbiausias tarptautinis įsipareigojimas klimato kaitos valdymo kontekste – yra 2015 metų Paryžiaus susitarimas dėl klimato kaitos. Paryžiaus susitarimu išskelti ambicingi tikslai, t. y. užtikrinti, kad vidutinės globalios oro temperatūros kilimas būtų gerokai mažesnis nei 2 °C, palyginti su ikipramoninio laikotarpio (1750) temperatūra, ir stengtis, kad vidutinė temperatūra nepadidėtų daugiau kaip 1,5 °C. Skirtingai nuo Kioto protokolo, kuriame buvo nustatyti teisinę galią turintys įsipareigojimų tikslai, Paryžiaus susitarime akcentuojamas sutarimo stiprinimas leidžia nustatyti savanoriškus ir nacionaliniu mastu pagrįstus tikslus. Konkretūs klimato tikslai yra politiškai skatinami, o ne teisiškai privalomi. Teisiškai nustatyti tik procesai, reglamentuojantys šių tikslų ataskaitų teikimą ir peržiūrą. Nors susitarimas nėra teisiškai privalomas išmetamųjų teršalų mažinimo požiūriu, reguliarius vertinimai daro politinį spaudimą valstybėms laikytis priimtų įsipareigojimų. Kitas dalykas, kurį svarbu paminėti analizuojant tarptautinius aplinkosaugos įsipareigojimus, yra tai, kad net pačių valstybių teritorijoje vykdoma veikla yra ribojama tarptautinės teisės. 1972 m. Stokholme vyko pirmoji JT konferencija žmogaus aplinkos klausimais. Konferencijoje aptariant tarptautines problemas buvo priimti patikimo aplinkos valdymo principai, įskaitant Stokholmo deklaraciją ir žmogaus aplinkos veiksmų planą. Stokholmo deklaracijos 21-asis principas (angl. *Principle 21*) skelbia, kad: „Vadovaudamosi Jungtinių Tautų Chartija ir tarptautinės teisės principais, valstybės turi teisę eksploatuoti išteklius pagal savo aplinkosaugos ir plėtros politiką; jos užtikrina, kad veikla, kuri yra jų jurisdikcijos ar kontrolės sferoje, nedarytų žalos aplinkai ar kitoms valstybėms bei vietovėms, esančioms už nacionalinės jurisdikcijos ribų“. Šis principas vėliau atkartotas 1992 metų priimtoje Rio Deklaracijoje apie aplinką ir plėtrą (2 principas) bei kitose tarptautinės teisės aktuose. Pavyzdžiui., Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencijos 194 straipsnio 2-oje dalyje numatyta, kad

„Valstybės imasi visų būtinų priemonių, kad pagal jų jurisdikciją vykdoma ar jų kontroliuojama veikla būtų vykdoma tokiu būdu, kad dėl teršimo nebūtų padaryta žalos kitoms valstybėms ar jų aplinkai, taip pat kad teršimas, įvykęs dėl nelaimingų atsitikimų ar dėl veiklos pagal jų jurisdikciją ar joms kontroliuojant, neišsiplėstų už rajonų, kuriuose pagal šią Konvenciją jos naudojami suvereniais teisėmis“. Tokie susitarimai daro įtaką valstybių veiksams ir nacionalinės aplinkosaugos politikos formavimui, o valstybių įsipareigojimais aplinkosaugos srityje, įtvirtinti tarptautinėje teisėje ir sutartyse, reikšmingai prisideda prie klasikinės absoliutaus valstybių suvereniteto sampratos pokyčių. Iš valstybių vis dažniau tikimasi atsižvelgimo į veiksmų pasekmes aplinkai už savo sienų ir bendradarbiavimo tarptautiniu mastu sprendžiant pasaulinius aplinkosaugos iššūkius. Tai lemia suvereniteto sampratos evoliuciją, kadangi valstybių suverenių teisių įgyvendinimas tampa vis labiau susijęs su aplinkosaugos įsipareigojimais, skirtais užtikrinti visos tarptautinės bendrijos gerovę.

Valstybių įsipareigojimai klimato kaitos kontekste įvardijami ir tarptautinių teismų jurisprudencijoje. 2024 metų gegužės 21 d. Tarptautinis jūrų teisės tribunolas (ITLOS) paskelbė konsultacinę išvadą, kurioje nurodė, kad žmogaus veiklos išmetamos šiltnamio efektą sukeliančios dujos, tiesiogiai ar netiesiogiai patenkančios į atmosferą, yra kvalifikuojamas kaip „jūros aplinkos teršimas“ pagal Jūrų teisės konvenciją. Tai, kaip numatyta Jūrų teisės konvencijos 194 straipsnyje, įpareigoja valstybes imtis priemonių, skirtų išvengti, sumažinti ir kontroliuoti jūros aplinkos teršimą. Tribunolas pabrėžė, kad valstybės turi imtis „visų būtinų šiai Konvencijai neprieštaraujančių priemonių“, tačiau turi šių priemonių taikymo diskreciją ir privalo atsižvelgti į: 1) turimas mokslines išvadas (angl. *best available science*; pvz., TKKK išvados), 2) tarptautinius susitarimus ir standartus (pvz., Paryžiaus susitarimas), 3) turimas priemones bei realias galimybes. Tribunolas taip pat pabrėžė „bendros, bet diferencijuotos atsakomybės“ principą, pagal kurį išsivysčiusios valstybės turi daugiau prisidėti prie jūros aplinkos taršos mažinimo nei besivystančios valstybės ir turėtų padėti pastarosioms. Tribunolas paaikškino, kad pagal deramo patikrinimo (angl. *due diligence*) prievolę valstybės turi įdiegti veiksmingas nacionalines šiltnamio efektą sukeliančių dujų išmetimo reguliavimo sistemas ir užtikrinti, kad jos atitiktų konkrečius aplinkos apsaugos tikslus. Tai apima pozityvų įpareigojimą atlikti bet kokios veiklos, kuri dėl šiltnamio efektą sukeliančių dujų išmetimo gali padaryti žalą jūrų aplinkai, poveikio vertinimus.

Jungtinių Tautų Generalinė Asamblėja, pasinaudodama teise prašyti Tarptautinį Teisingumo Teismą pateikti konsultacinę išvadą bet kokių teisės klausimu, 2023 metų kovo mėnesį kreipėsi į Teismą, prašydama atsakyti į šiuos klausimus: 1) kokie, pagal tarptautinę

teisę, yra valstybių įsipareigojimai valstybėms ir dabartinėms bei ateities kartoms, užtikrinant klimato sistemos ir kitų aplinkos dalių apsaugą nuo antropogeninių šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisijų; 2) kokios teisinės pasekmės dėl šių įsipareigojimų kyla valstybėms, kurios savo veiksmais ar neveikimu padarė didelę žalą klimato sistemai ir kitoms aplinkos dalims, atsižvelgiant į: a) valstybes, įskaitant ypač mažas besivystančias salų valstybes, kurios, dėl savo geografinių aplinkybių ir išsivystymo lygio, yra ypač pažeidžiamos neigiamų klimato kaitos padarinių ir b) dabartinės ir ateities kartų žmonės ir asmenis, kuriuos paveikė (paveiks) neigiami klimato kaitos padariniai? Atsižvelgiant į tai, Teismas privalės paaiškinti teisinius valstybių įsipareigojimus ir atsakomybę apsaugoti klimatą. Nors Teismo konsultacinės išvados nėra teisiškai privalomos, jos yra autoritetingos, paaiškina šalių tarptautinius įsipareigojimus ir gali ilgainiui paveikti esamą tarptautinę teisinę tvarką. Tikimasi, kad Teismas konsultacinę išvadą pateiks 2025 metais.

Klimato kaitos klausimas vertinamas ir regioninių tarptautinių organizacijų lygmeniu. Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – EŽTT) nagrinėjo kelias bylas, tiesiogiai susijusias su klimato kaita. Byloje Verein KlimaSeniorinnen Schweiz ir kiti prieš Šveicariją (peticijos Nr. 53600/20) EŽTT nustatė Europos Žmogaus Teisių Konvencijos (toliau – EŽTK) 8 (teisė į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą) ir 6 (teisė į teisingą bylos nagrinėjimą) straipsnių pažeidimus. Byla pradėta dėl keturių moterų ir vyresnio amžiaus moteris vienijančios Šveicarijos asociacijos Verein KlimaSeniorinnen Schweiz skundų. Pareiškėjų teigimu, Šveicarijos valdžia nesiima pakankamų veiksmų klimato kaitos pasekmių sušvelninimui. EŽTT nustatė, kad EŽTK 8 straipsnis apima teisę į valstybės institucijų veiksmingą apsaugą nuo rimto neigiamo klimato kaitos poveikio gyvybei, sveikatai, gerovei ir gyvenimo kokybei. Atsižvelgdamas į valstybių tarptautinius įsipareigojimus klimato kaitos kontekste, EŽTT nustatė, kad Šveicarija neįvykdė savo pozityvių pareigų pagal EŽTK 8 straipsnį, nes tinkamai ir laiku nesiėmė ir neįgyvendino būtinų priemonių. Buvo nustatyta, kad šalyje trūko efektyvios nacionalinės reguliavimo sistemos, o taip pat pažymėta, kad Šveicarija praeityje buvo nepasiekusi šiltnamio efektą sukeliančių dujų mažinimo tikslų. EŽTT taip pat nustatė EŽTK 6 straipsnio pažeidimą, nes atsisakydami nagrinėti asociacijos skundą Šveicarijos teismai nepateikė įtikinamų tokio sprendimo argumentų. EŽTT manymu, tik asociacija turėjo teisę pateikti skundą dėl klimato kaitos kylančių grėsmių valstybėje tų asmenų atžvilgiu, kurie pagrįstai galėtų teigti, kad patiria konkrečias rizikas ar neigiamą klimato kaitos poveikį savo gyvybei, sveikatai, gerovei ar gyvenimo kokybei. Tuo tarpu keturios atskiros peticijos yra nepriimtinos, nes pareiškėjos neatitiko aukos sampratos pagal EŽTK 34 straipsnį. Pareiškėjai asociacijai EŽTT priteisė 80 000 eurų kompensaciją bylinėjimosi išlaidų atlyginimui, žalos atlyginimo

nebuvo reikalaujama. Atkreiptinas dėmesys, kad EŽTT buvo pateikta ir daugiau skundų dėl valstybių neveikimo klimato kaitos srityje, tačiau šios peticijos buvo pripažintos nepriimtiniomis, remiantis skirtingais pagrindais (pavyzdžiui, prarastas aukos statusas, neišnaudotos nacionalinės gynybos priemonės ir t. t.). EŽTT patvirtino, kad pagal 8 straipsnį asmenys turi teisę į veiksmingą apsaugą nuo neigiamo klimato kaitos poveikio jų gyvybei, sveikatai, gerovei ir gyvenimo kokybei, o valstybės turi aktyvią pareigą sukurti veiksmingą valstybės institucijų apsaugos sistemą nuo klimato kaitos padarinių. Tai apima atitinkamo teisinio reguliavimo ir administracinės sistemos sukūrimą. Valstybės taip pat privalo veiksmingai taikyti šią sistemą praktikoje. EŽTT pripažino, kad valstybės turi prisiimti įsipareigojimus kovoje su neigiamais klimato kovos padariniais bei nustatė kriterijus pagal kuriuos turi būti vertinama, ar valstybės tinkamai šiuos įsipareigojimus įvykdė, t. y., ar: 1) priimtose konkrečios nacionalinės priemonės paremtos teisiškai privalomomis normomis ir valstybės prisiimtais įsipareigojimais; 2) ar šios priemonės yra tinkamai ir veiksmingai įgyvendinamos; 3) ar nustatyti tinkami šiltnamio efektą sukeliančių dujų kiekio mažinimo tikslai, tinkami terminai, tarpiniai tikslai, atitinkami tikslai atskiriems sektoriams ir panašiai. Valstybė turi įrodyti savo pažangą siekdama šių tikslų ir juos atnaujinti, remdamasi geriausiais turimais/prieinamais įrodymais. Taigi, EŽTT pirmą kartą nustatė EŽTK ratifikavusioms valstybėms narėms įsipareigojimą įgyvendinti pakankamas kovos su klimato kaita priemones bei suteikė teisę su klimato kaita kovojančioms nevyriausybinėms organizacijoms teikti peticijas EŽTT dėl valstybių įsipareigojimų pagal Konvenciją pažeidimo³.

Klimato kaitos poveikis suverenitetui aktualus ir tautų apsisprendimo teisės kontekste. Tautų apsisprendimo teisė, tai tarptautinės teisės principas, pagal kurį visos tautos turi teisę į politinę nepriklausomybę ir teisę laisvai nustatyti savo valdymo formą. Tautų apsisprendimo teisė įteisinta 1945 metų Jungtinių Tautų Chartijoje ir įvardyta kaip valstybių draugiškų ir taikių santykių pagrindas, įtvirtinantis stabilumą ir gerovę. 1960 metų Jungtinių Tautų Deklaracijoje dėl nepriklausomybės suteikimo kolonijinėms valstybėms ir tautoms skelbiama, kad visos tautos turi teisę į apsisprendimą, tai yra gali nustatyti savo politinį statusą, tenkinti savo ekonominius, socialinius ir kultūrinius poreikius. Šie poreikiai apima teisę gyventi, teisę į maistą, geriamą vandenį, sveikatą, teisę į tinkamą gyvenimo lygį (įskaitant tinkamą būstą), nuosavybę, kultūrines praktikas bei

³ EŽTT pripažino, kad žmogaus teisių gynimas per nevyriausybines organizacijas yra pripažinta ir veiksminga priemonė apginti žmogaus teises. EŽTT šią poziciją suformulavo, atsižvelgdamas į aplinkosaugos srityje priimtus ir pripažintus tarptautinės teisės šaltinius, pavyzdžiui, 1998 metų Orhuso konvenciją, todėl leista su klimato kaita kovojančioms organizacijoms teikti peticijas nuketėjusių žmonių vardu.

tradicijas (Tekau Frere, Clement Yow Mulalap ir Tearinaki Tanielu, 2020) Todėl pažeidžiant bet kurią iš šių papildomų teisių, pažeidžiama tautų apsisprendimo teisė. Žvelgiant iš šios perspektyvos, klimato kaitos padariniai daro neigiamą poveikį daugelio pasaulio tautų socialinėms, kultūrinėms ir ekonominėms teisėms. Svarbus tautų apsisprendimo teisės komponentas yra suvereni teisė į gamtos išteklius (ibid.). Kaip nurodyta Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 1 straipsnio 2 dalyje: „<...> visos tautos gali laisvai naudotis savo gamtos turtais ir ištekliais, nepažeisdamos jokių įsipareigojimų, atsirandančių dėl tarptautinio ekonominio bendradarbiavimo, grindžiamo abipusės naudos principu, ir iš tarptautinės teisės. Jokiais atvejais nė iš vienos tautos negalima atimti jai priklausančių pragyvenimo lėšų“. Nors pastarosios teisės pabrėžiamos dekolonizacijos kontekste (procesas, kurio metu būtina tinkama prieigos prie gamtos išteklių, siekiant laipsniškai stiprinti valstybines institucijas ir palengvinti minimų teisių įgyvendinimą), šios teisės priklauso visoms tautoms, nepaisant kolonijinio statuso. Taip pat pažymėtina tai, jog tam, kad tauta galėtų naudotis teise suvereniomis teisėmis į nuolatinį gamtos išteklių eksploatavimą, būtina sveika aplinka (angl. *a healthy environment*) (Tekau Frere, Clement Yow Mulalap ir Tearinaki Tanielu, 2020). Tauta negali įgyvendinti savo suverenių teisių naudotis gamtos ištekliais, jeigu aplinka, kurioje tie ištekliai yra, negali šių suteikti. Todėl klimato kaita ir su ja susiję gamtos reiškiniai kelia grėsmę suverenoms teisėms į gamtos išteklius.

Klimato kaitos poveikis suverenitetui potencialiai pasireikštų įvairiais aspektais: smarkiai paveikti valstybių galimybes valdyti savo išteklius, infrastruktūrą ir ekonomiką. Valstybės gali susidurti su rimtais sunkumais, siekdamos išlaikyti socialinį stabilumą ir spręsti visuomenės sveikatos ar ekonomikos krizes, kurias kelia klimato kaita (Caitlin E. Werrell, Francesco Femia, 2016). Dėl išaugusio klimato pabėgėlių skaičiaus valstybės rizikuoja prarasti sienų kontrolę (nebesuvaldyti sienas kertančių pabėgėlių srautų), o tai gali papildomai prisidėti prie socialinių neramumų, išryškinti vidinius valstybės antagonizmus. Valstybės gresia patirti didelę ekonominę žalą, o šalys, turinčios ribotus finansinius išteklius, gali prarasti gebėjimą suvaldyti ekonomines klimato kaitos pasekmes. Jau ankstesnėje darbo dalyje aptartas klimato kaitos poveikis valstybių sienoms, siejasi su tuo, kaip valstybės disponuoja savo teritorija. Tokie pokyčiai, ypač probleminiuose pasaulio regionuose, ar srityse, kuriose pasireiškia arši konkurencija dėl išteklių, kelia grėsmę saugumui (James R. Lee, Kisei Tanaka, 2018). Atsižvelgiant į tai, kad veikiami bendri valstybių ištekliai, tokie kaip vanduo, dirvožemis, miškai, naudingosios iškasenos, valstybėms gali tekti bendradarbiauti su savo kaimynėmis ar didesnėmis tarptautinėmis bendruomenėmis, kad galėtų valdyti šiuos bendrus išteklius, o tai gali pakeisti tradicinį

požiūrį į suverenią gamtos išteklių kontrolę. Dėl išaugusio tarptautinių institucijų vaidmens siekiant suvaldyti klimato krizę, valstybės, norėdamos išvengti politinių pasekmių ir rimtesnių klimato kaitos padarinių, negali neveikti tokių institucijų, ar daugiašalių sprendimų priėmimo naudai.

Klimato kaitos įtaka suverenitetui – tiek vidiniam, tiek išoriniam – ir klasikinei suvereniteto sampratai yra sudėtinga ir daugialypė. Vertinant vidinio suvereniteto aspektu, klimato kaita prisideda prie valstybių destabilizacijos, didesnės politinių krizių tikimybės, kas gali neigiamai paveikti viešosios valdžios legitimumą. Klimato krizė veikia tai, kaip valstybė valdo savo teritoriją, kelia grėsmę išimtinai valstybės jurisdikcijai. Išorinio suvereniteto plotmėje sudaromos situacijos, pasitarnaujančios kaip akstinas pažeisti valstybių suverenitetą garantuojančius teisinius principus (teritorinis vientisumas, sienų neliečiamumas). Globalinio atšilimo krizė veikia kaip stiprus klasikinės valstybių suvereniteto sampratos pokyčių veiksnys. Tai siejama su unikaliu krizės pobūdžiu bei krizei spręsti būtinų sprendimų ir priemonių priėmimu visos tarptautinės bendrijos mastu.

2. KLIMATO KAITOS POVEIKIS ATSKIRIEMS TERITORINIAMS REŽIMAMS

2.1. ATSKIROS JŪRŲ ERDVĖS

Pagrindinis teisės aktas, reglamentuojantis jūrų teisę, yra 1982 Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija (toliau – Jūrų teisės konvencija). Jūrų teisės konvencija skirsto pasaulio jūras ir vandenynus į atskiras erdves: vidaus vandenys, teritorinė jūra, gretutinė zona, išskirtinė ekonominė zona, kontinentinis šelfas, atviroji jūra ir tarptautinis jūros dugno rajonas (taip pat išskirtini – tarptautiniai sąsiauriai ir tarptautiniai kanalai, salynų vandenys).

Pirmoji erdvė – vidaus vandenys – yra visi valstybės vandenys iki bazinės linijos. Kaip pažymėta Jūrų teisės konvencijos 8 straipsnio 1-oje dalyje: „Išskyrus IV dalyje nurodytus atvejus [t. y. salynų vandenys], vandenys, esantys į sausumos pusę nuo teritorinės jūros bazinės linijos, yra valstybės vidaus vandenų dalis“. Vidaus vandenims priskirtini visi valstybės teritorijoje esantys paviršinio vandens (upės, ežerai, dirbtiniai vandens telkiniai, išskyrus teritorinius vandenis) ir požeminio vandens telkiniai. Vidaus vandenys „priklauso valstybės jurisdikcijai, jų naudojimo tvarką reglamentuoja valstybės įstatymai“ (LNB, Visuotinė Lietuvių Enciklopedija, 2014). Jūros bazinė linija, kaip įtvirtinta Jūrų teisės konvencijos 5 straipsnyje, „yra laikoma didžiausio atoslūgio linija išilgai kranto, pažymėta pakrantės valstybės oficialiai pripažintuose stambaus mastelio jūrlapiuose“. Nuo šios linijos 12 jūrmylių į išorę tęsiasi teritorinė jūra. Pastaroji – tai jūros zona, kuriai taikomas valstybės suverenitetas (vandenys priklausantys valstybės teritorijai). Šios erdvės tikslas – garantuoti valstybės, turinčios išėjimą į jūrą, saugumą, eksploatuoti išteklius bei vykdyti taikaus plaukimo teisę pasinaudojančių laivų kontrolę. Atitinkamai, „šioje erdvėje valstybė gali nusistatyti teritorinės jūros režimą, kuris atitinka jos politinius, ekonominius, gynybinius poreikius <...>“ (Katuoka, 1997). Kita erdvė – išskirtinė ekonominė zona. Jūrų teisės konvencijos 55 straipsnyje įtvirtinta, kad tai: „yra už teritorinės jūros esantis ir su ja besiribojantis rajonas“, o 57 straipsnyje nurodoma, jog „Išskirtinės ekonominės zonos plotis negali viršyti 200 jūrmylių nuo bazinių linijų, nuo kurių yra matuojamas teritorinės jūros plotis“. Išskirtinėje ekonominėje zonoje galioja specialus teisinis režimas, šioje zonoje pakrantės valstybės visas teises bei jurisdikciją ir kitų valstybių teises bei laisves reguliuoja konvencijos nuostatos. Pakrantės valstybė turi suverenias teises tyrinėti ir eksploatuoti, saugoti ir valdyti gyvuosius išteklius ir negyvosios gamtos turtus, kurie yra vandenyse virš jūros dugno, jūros dugne ir jo gelmėse, bei kitaip tyrinėti ir eksploatuoti išskirtinę ekonominę zoną. Kitos valstybės negali tirti ar eksploatuoti gamtos išteklių be pakrantės valstybės leidimo. Pakrantės valstybė „turi priimti išskirtinėje ekonominėje zonoje esančių išteklių tyrimus ir eksploataciją

reglamentuojančius įstatymus bei taisykles, taip pat imtis priemonių, garantuojančių įstatymų ir taisyklių laikymąsi“ (LNB, Visuotinė Lietuvių Enciklopedija, 2005). Pakrantės valstybė turi išskirtinę teisę statyti, leisti statyti bei reguliuoti statybą ir eksploataciją dirbtinių salų, įrenginių ir statinių, atlikti mokslinius jūrų tyrinėjimus, taip pat tokių įrenginių ir statinių, kurie gali kliudyti išskirtinėje ekonominėje zonoje naudotis pakrantės valstybės teisėmis. Išskirtinėje ekonominėje zonoje „visos valstybės naudojasi laivybos ir perskridimo, povandeninių kabelių ir vamzdynų klojimo laisvėmis ir kita“ (ibid.). Kita erdvė, išskirta tarptautinėje jūrų teisėje, yra kontinentinis šelfas. Pagal Jūrų teisės konvencijos 76 straipsnį „Pakrantės valstybės kontinentinis šelfas apima jūros dugną ir jo gelmes tų povandeninių rajonų, kurie tęsiasi už tos valstybės teritorinės jūros per visą jos sausumos teritorijos natūralų tęsinį iki žemyno povandeninio krašto išorinės ribos arba 200 jūrmylių nuo bazinių linijų, nuo kurių yra matuojamas teritorinės jūros plotis, jei žemyno povandeninio krašto išorinė riba nesiekia šio atstumo“. Pakrantės valstybės naudojasi suvereniomis teisėmis į kontinentinį šelfą, kiek tai susiję su jo tyrimu bei jo gamtos turtų eksploatavimu, taip pat turi išimtinę teisę statyti, leisti ir reglamentuoti dirbtinių salų, įrenginių ir statinių statybą (Jūrų teisės konvencijos 80 straipsnis). Teisinis režimas, kuris yra taikomas leidžia pakrantės valstybei turėti išskirtines teises į kontinentinio šelfo tyrimą, gamtos turtų eksploatavimą, statinių statymą. Kitos valstybės gali tai daryti tik tai su pakrantės valstybės leidimu, tačiau pakrantės valstybės teisių įgyvendinimas neturi trukdyti laivybai ir kitoms teisėms bei laisvėms ar sukelti nepatenkinamų kliūčių. Atviroji jūra yra jūrų erdvė esanti už visų valstybių išskirtinių ekonominių zonų ribos. Pastaroji jūros erdvė visoms valstybėms – tiek pakrantės, tiek ir neturinčios priėjimo prie jūros – yra atvira, o bet kurios valstybės bandymas pajungti bet kurią atviros jūros dalį savo suverenitetui yra negaliojantis. Šioje erdvėje kiekviena valstybė turi laivybos ir žvejybos laisvę, teisę kloti povandeninius kabelius ir vamzdynus, skraidymų virš atvirosios jūros, mokslinių tyrimų ir statyti dirbtines salas ir kitus įrenginius laisves. Galiausiai, yra tarptautinis jūros dugnas. Tai jūros dugno teritorija, kuriai priklauso visas atvirosios jūros dugnas, esantis už valstybių kontinentinių šelfų ribos. Kaip numatyta Jūrų teisės konvencijos 136 straipsnyje, jūrų ir vandenynų dugnas bei jo gelmės, ir jo ištekliai yra bendras žmonijos paveldas. Visos teisės į šio rajono išteklius priklauso visai žmonijai, kurios vardu veikia Tarptautinė jūros dugno institucija.

Jūros erdvės, kaip ir valstybių sienos, delimituojamos valstybių dvišalėmis sutartimis. Kaip pažymima teisės doktrinoje: „<...> pirmasis ir pagrindinis delimitavimo principas yra šalių susitarimas, kuris pasiekiamas derybomis, taikant tarptautinėse sutartyse įtvirtintas ir teismų praktikos išplėtotas tarptautinės teisės normas ir principus“ (Zenonas

Kumetaitis, Indrė Isokaitė-Valužė, 2009). Tačiau svarbu pažymėti, kad Jūrų teisės konvencijoje numatytos taisyklės turi būti traktuojamos kaip tam tikros gairės, kuriomis būtina vadovautis derybų metu, o „valstybių susitarimui turi reikšmės įvairūs veiksniai – istoriniai, politiniai, geografiniai, tačiau visada jos turi nenusižengti teisingumo principui – pagrindiniam delimitavimo reikalavimui“ (ibid.). Jūrų teisės konvencijos 15 straipsnyje numatyta, kad delimituojant valstybių, turinčių priešingus arba gretimus krantus, teritorinę jūrą numatytas vidurinėsios linijos principas, t. y. valstybėms neleidžiama išplėsti savo jurisdikcijos už vidurinėsios linijos, kurios kiekvienas taškas vienodai nutolęs nuo artimiausių bazinių linijų taškų, nebent būtų sudarytas kitoks susitarimas. Tuo tarpu išskirtinė ekonominė zona ir kontinentinis šelfas delimituojami valstybių sutartimi, siekiant pasiekti teisingą sprendimą ir, priešingai nei teritorinės jūros atveju, nei vienas metodas (lygių minimalių atstumo, vidurio linijos) nėra privalomas.

Visų šių erdvių delimitacijos pagrindas yra kranto bazinė linija, kadangi nuo šios linijos matuojami visų Jūros teisės konvencijoje numatytų erdvių pločiai. Bazinės linijos, kaip jau minėta, gali būti arba įprastinės, žyminčios didžiausio atoslūgio liniją išilgai kranto, pažymėtą pakrantės valstybės oficialiai pripažintuose stambaus mastelio jūrlapiuose, arba tiesiosios, vietovėse, kuriose kranto linija yra giliai išraižyta ir vingiuota arba kuriose išilgai ir netoli kranto yra salų virtinė (Atitinkamai – Jūrų teisės konvencijos 5 straipsnis ir 7 straipsnio 1 dalis). Valstybės, vadovaudamosi nustatytomis rekomendacijomis, savarankiškai nustato teritorinės jūros bazines linijas. Kitas svarbus aspektas yra tai, kad Jūrų teisės konvencija nenurodo, ar valstybių pasirinkta didžiausio atoslūgio linija gali kisti, o tai yra aktualu, atsižvelgiant į didėjančią krantų erozijos mastą, kurio intensyvumo laipsnį didina klimato kaita. Bazines linijas veiktų ne tik krantų erozija, bet ir jūros lygio kilimas, kurį lemia: 1) ledynų tirpsmo vanduo ir tai, kad 2) kylant vandens temperatūrai plečiasi vandenyno tūris. Kai kurie akademikai siūlo fiksuoti (angl. *freeze*) bazines linijas ir taip išlaikyti esamas valstybių teises į jūrą (Juvelier, 2017). Pavyzdžiui, Kiribačiui ir Maldyvams priklauso didelio ploto jūrinės erdvės, kurios yra tiek galimų teritorinių ginčų, tiek išteklių šaltinis. Atsižvelgiant į prognozes, pagal kurias iki šio šimtmečio pabaigos jūros lygis vien Europoje pakils vidutiniškai 60–80 cm, grėsmė kyla ir įvairioms žemumų valstybėms, kurių kranto linija gali pasikeisti drastiškai. Mokslininkų siūlymu, „išaldžius“ esamas bazines linijas būtų užtikrintos valstybių teises ir būtų išvengta konfliktų tarp besiribojančių valstybių. Dabartinių linijų išaldymas užtikrintų pažeidžiamų valstybių Jūrų teisės konvencijos garantuojamas teises, padėtų legitimizuoti salų-valstybių išeivijos vyriausybes, kadangi šioms tektų užtikrinti jūros erdvių kontrolę (ibid.).

Atsižvelgiant į tai, kad Jūrų teisės konvencija jūrų erdves apibrėžia pagal bazinės linijas, akivaizdu, jog Jūros lygio kilimas paveiks bazinės linijas ir bazinius taškus, kurie naudojami tiesioms bazinėms linijoms nustatyti. Kylant jūros lygiui pakrantės valstybės prarastų dalį savo teritorijos, o bazinė linija, nuo kurios matuojamas jūros zonų plotis, pasislinktų į sausumą. Kalbant apie vienašališkai nustatytas jūros erdvių ribas, jos taip pat trauktųsi tiek, kiek ir bazinė linija. Atsižvelgiant į tai, pasikeistų jūrinių zonų teisinis statusas: dalis teritorinės jūros virstų išskirtine ekonomine zona, o dalis išskirtinės ekonominės zonos – atvira jūra (Sefrioui, 2017). Tai turėtų įtakos valstybių suverenioms teisėms: taikiam plaukimui, laivybos laisvei, žvejybos teisėms ir t. t. Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad kai kurios valstybės savo teises grindžia salomis, kurios, kaip apibrėžia Jūrų teisės konvencijos 121 straipsnio 1 dalis, yra „natūraliai susiformavusi vandens apsupta sausuma, kuri potvynio metu lieka iškilusi virš vandens paviršiaus“. Tokios salos formuoja savas jūros erdves, t. y., pagal jas galima nustatyti teritorinę jūrą, gretutinę zoną, išskirtinę ekonominę zoną ir kontinentinį šelfą, arba nustatyti tiesias bazinės linijas. Tačiau dėl kylančio jūrų lygio, tokios salos gali būti apsemtos, o valstybės, kurioms šios salos priklauso, netekti pagal šias salas nustatytų jūros erdvių. Tokios salos gali tapti laikinai apsemomis, todėl – pagal apibrėžimą – jos taptų jūros dugno iškilimais, o ne salomis. Jūrų teisės konvencijos 7 straipsnio 4 dalis numato, kad tiesiosios „bazinės linijos brėžiamos iki jūros dugno iškilimų, pastebimų atoslūgio metu, ir nuo tų iškilimų tik tuo atveju, jei ant jų yra pastatyti švyturiai ar panašūs įrenginiai, kurie visą laiką yra iškilę virš jūros paviršiaus, arba tais atvejais, kai bazinių linijų brėžimas iki tokių jūros dugno iškilimų ir nuo jų yra pripažintas tarptautiniu mastu“. 13 straipsnio 1 dalyje patikslinama, kad jūros dugno iškilimas, pastebimas atoslūgio metu, yra natūraliai susiformavusi vandens apsupta sausuma, iškilusi virš vandens paviršiaus atoslūgio metu, bet panyranti po vandeniu potvynio metu. Jei jūros dugno iškilimas, pastebimas atoslūgio metu, yra visas ar iš dalies nutolęs nuo žemyninės dalies ar salos per atstumą, kuris neviršija teritorinės jūros pločio, tai tokio iškilimo didžiausio atoslūgio linija gali būti naudojama kaip bazinė linija teritorinės jūros pločiui matuoti. Tačiau 13 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad „Jei visas jūros dugno iškilimas, pastebimas atoslūgio metu, yra nutolęs nuo žemyninės dalies ar salos per atstumą, kuris viršija teritorinės jūros plotį, tai jis neturi savo teritorinės jūros“. Taigi, pagal Jūros teisės konvencijos taisykles, klimato kaitos poveikis gali nulemti tai, kad pakrantės valstybės gali netekti reikšmingos dalies jūros erdvių.

Aktualus tarptautinių ginčų dėl jūros erdvių pavyzdys yra Bengalijos įlankoje dėl išskirtinių ekonominių zonų ir kontinentinio šelfo ribos tarp Bangladešo, Mianmaro ir Indijos kilęs ginčas. 2009 metais Bangladešas ir Mianmaras perdavė ginčą Tarptautiniam

jūrų teisės tribunolui (toliau – Tribunolas). Bangladešo ir Mianmaro ginčas dėl išskirtinės ekonominės zonos ir kontinentinio šelfo susijęs su vertingais jūros dugno ištekliais ir Šv. Martyno salos, esančios priešais Bangladešo ir Mianmaro sieną žyminčios Naaf upės žiotimis, nuosavybe. 2012 m. Tribunolo sprendimas buvo palankus Bangladešui, atsižvelgiant į Bangladešo prieigos prie jūros būtinybę. Indijos ir Bangladešo ginčas, kuris taip pat kilo dėl išskirtinės ekonominės zonos ir kontinentinio šelfo delimitacijos, buvo perduotas nagrinėti Nuolatiniam arbitražo teismui (toliau – Arbitražo teismas). Ginčo sprendimą apsunkino kintantis Bengalijos įlankos krantas. Pavyzdžiui, dėl vulkaninės veiklos ir nuosėdų sancaupų Haribhangos upėje, žyminčioje Indijos ir Bangladešo sieną, 1970 m. atsirado nedidelė South Talpatti (New Moore) sala, kuri vėliau, t. y. 2010 m. nugrimzdo į jūrą. Indijos ir Bangladešo ginčas, buvo išspręstas 2014 metais Bangladešo naudai. Arbitražo teismas Bangladešui pripažino 19,467 km² iš 25 602 km² Bengalijos įlankos ploto. Kai kurie tyrėjai išreiškė kritiką, kad Arbitražo teismas neatsižvelgė į Bengalijos įlankos pakrantės linijos nestabilumą, taip pat į tai, kad pakrantei (ir nustatytoms bazinėms linijoms) reikšmingą poveikį turės jūros lygio kilimas (James R. Lee, Kisei Tanaka, 2018). Pakrantės pokyčiai turtingoje Bengalijos įlankoje gali atnaujinti ginčus tarp šių trijų valstybių, kurių, kaip tikimasi, išteklių poreikis tik augs.

Akivaizdu, kad klimato kaita – per poveikį valstybių nustatytoms bazinėms linijoms – gali daryti įtaką jūros erdvių riboms ir, atitinkamai, daryti reikšmingą įtaką suverenioms valstybių teisėms, įtvirtintoms Jūrų teisės konvencijoje. Kylantis jūros lygis, tirpstantis ledas ir besikeičiančios pakrantės didina tarpvalstybinių ginčų ar konfliktų riziką, keičia valstybių jurisdikcijos ribas. Daugeliui šalių, ypač mažoms salų valstybėms, klimato kaita kelia grėsmę valstybingumui, tad bazinių linijų įšaldymas gali būti vienintelis būdas išsaugoti valstybę.

2.2. ARKTIS IR ANTARKTIDA

2.2.1. ARKTIES REGIONAS

Arktis, tai Žemės rutulio sritis, esanti aplink Šiaurės ašigalį. Šis regionas apima Arkties vandenyną, sąlytį turinčias jūras bei šiuose vandens telkiniuose esančias salas, Eurazijos ir Šiaurės Amerikos žemynų šiaurinius pakraščius iki šiaurės poliarčio (66°33' šiaurės platumos) (Dvareckas, 2018). Poliaratis, tai geografinė Žemės lygiagretė. Tai yra tolimiausia vieta nuo ašigalio, kurioje bent kartą per metus žiemą saulė nepakyla, o kartą vasarą – nenusileidžia (šiauriniame pusrutulyje tai vyksta vasaros saulėgrįžos, o pietiniame

– žiemos saulėgrįžos metu). Pažymėtina, kad pastarasis Arkties apibrėžimas yra geografinis, o atskiros mokslo šakos pateikia skirtingus Arkties regiono ribų nustatymo kriterijus. Pavyzdžiui, ekologai vadovaujasi biologiniu kriterijumi, kuriuo remiantis teigiama, kad Arktis baigiasi pradėjus augti pirmiesiems medžiams (Peter Smithson, Kenneth Addison, Kenneth Atkinson, 2002). Šis kriterijus glaudžia siejasi su kitu – Klimatinių sąlygų (temperatūros) kriterijumi. Vertinant klimatą, Arktis yra aplink Šiaurės ašigalį esanti teritorija, kuriai būdingas poliarinis klimatas: metų vidutinė temperatūra žemesnė už 0 °C, o šilčiausio vasaros mėnesio vidutinė temperatūra neviršija 10 °C. Vertinant visas šias definicijas galima pagrįstai teigti, kad griežtų ribų Arktis neturi: šiam regionui priskiriama teritorija varijuoja priklausomai nuo to, kokiais kriterijais vadovaujamasi.

Klimato kaitos padariniai Arkties regione itin ryškūs. Nacionalinė vandenynų ir atmosferos tyrimų administracija (angl. *National Oceanic and Atmospheric Administration*) skelbia, kad 2023 metais pasiektas vasaros paviršiaus temperatūros Arktyje rekordas, o Arkties jūros ledo paplitimo minimumas yra šeštas žemiausias per 45 metų stebėjimų laikotarpį. Skaiciuojama, kad nuo 1980 metų 75 % Arkties jūros ledo ištirpo, o 2050-aisiais regionas gali tikėtis vasarų be ledo (Mohan, 2023). Šie pokyčiai tiesiogiai prisideda prie išaugusios laivybos, kadangi atveriami nauji, trumpesnę kelionių trukmę garantuojantys maršrutai. Pavyzdžiui, iki 2009 metų laivyba be ledlaužių pagalbos Šiaurės vakarų jūros keliu (angl. *The Northwest Passage (NWP)*), kuris eina Arkties vandenynu, sąlytį turinčiomis jūromis bei Kanados arktinio archipelago salų sąsiauriais, nebuvo galima, tačiau besitraukiantys ledynai nulėmė tai, kad vasaromis keliu įmanoma reguliari laivyba. Šis kelias dabar yra Kanados ir JAV ginčo objektu, nes Kanada šią erdvę laiko savo vidaus vandenimis, o JAV ir daugelis kitų valstybių – tarptautinei laivybai naudojamu sąsiauriu. Besitraukiantis ledas lengvina priejimą prie naudingųjų regiono išteklių, mažina jų gavybos kaštus. Klimato modeliai prognozuoja, kad iki 2100 m. temperatūra Arktyje padidės nuo 2 °C iki 9 °C (Duncan French, Karen Scott, 2009). Tokia temperatūra ilgainiui gali lemti vasaras be jūros ledo, o ledynų tirpsmo vanduo gali paveikti Arkties vandenyno druskingumą ir vandenyno srovių cirkuliaciją (pvz., Golfo srovę). Apskaičiuota, kad jei temperatūra pakiltų tiek, kad ištirptų visas Grenlandijos paviršių dengiantis ledynas, pasaulinis jūros lygis pakiltų maždaug septyniais metrais (ibid.).

Svarbu paminėti, kad Arktis, priešingai Antarktida, nėra žemės teritorija, o ledų padengtas vandenynas, kuris – kaip ir kiti pasaulio vandenynai – formuoja savo jūros erdves, o joms galioja įprastos delimitacijos taisyklės bei principai. Nors doktrinoje pasitaiko kalbų dėl atskiros Arkties sutarties poreikio (analogiškos Antarkties sutarčiai),

Arktis neturi bendro vientiso sutarčių režimo ir kaip minėta tai yra jūros teritorija, o šioms taikomas jūrų teisės režimas. Arkties valstybėmis yra laikomos Rusija (kurios kranto linija ilgiausia), Kanada, Jungtinės Amerikos Valstijos, Danija (dėl to, kad jai priklauso autonominis regionas – Grenlandija), Norvegija, Islandija. Visos Arkties regiono valstybės, rinkdamosi kranto bazinių linijų žymėjimo metodiką, pasirinko tiesių linijų metodą. Vienintelė išimtis – Jungtinės Amerikos Valstijos, kurios taiko įprastas bazines linijas savo jūrų erdvėms matuoti (Scovazzi, 2016).

Pagrindinė šio regiono problematika – be jau minėto tranzito per tarptautinius sąsiaurius (Šiaurės vakarų jūros kelias) – tai besitęsiantys ginčai dėl Arkties valstybių išskirtinių ekonominių zonų ir kontinentinio šelfo, esančių už 200 jūrmylių ribos, ribų nustatymo. Arkties vandenyne būta nemažai ginčų dėl valstybių išskirtinių ekonominių zonų, tačiau didžioji dalis jų taikiai išspręsti. 2010 metais sutartimi užbaigtas Norvegijos ir Rusijos išskirtinių ekonominių zonų ribų klausimas Barenco jūroje. 2022 metais išspręstas Kanados ir Danijos ginčas Linkolno jūroje (dėl Hanso salos). Vis dar neišspręstas ir problemišku laikomas JAV ir Kanados ginčas dėl jūros erdvių itin gamtinėmis dujomis ir nafta turtingoje Boforto jūroje (nors 2024 metais paskelbta apie naujas abiejų šalių derybas dėl išskirtinių ekonominių zonų ir kontinentinio šelfo ribų nustatymo, nėra skelbiama ar šių derybų metu pasiektas koks proveržis). Dažniausiai tokie ginčai sprendžiami vidurio linijos arba lygių atstumų (angl. *equidistance*) principu. Jūrų teisės konvencijos 74 straipsnio 1 dalis numato, kad valstybės zonų ribas nustato dvišalių ar daugiašalių sutarčių pagrindu: „Valstybių, turinčių priešingus arba gretimus krantus, išskirtinė ekonominė zona yra delimituojama vadovaujantis sutartimi, sudaryta remiantis tarptautinės teisės normomis“. Analogiška tvarka Kontinentinio šelfo delimitacijai numatyta konvencijos 83 straipsnyje. Jeigu „per tam paprastai reikalingą laiką nepavyksta pasiekti jokio susitarimo, suinteresuotos valstybės vadovaujasi“ XV Konvencijos dalyje nustatytais ginčų sprendimo taisyklėmis.

Kontinentinio šelfo delimitacija yra opiausia Arkties vandenyno teisinio režimo problema. Kadangi Arkties vandenynas yra ganėtinai negilus⁴, visos Arkties valstybės siekia valdyti didesnę negu 200 jūrmylių ribos kontinentinio šelfo dalį. Jūrų teisės konvencijoje reglamentuota, kaip turi būti sprendžiami kontinentinio šelfo ribos delimitacijos ginčai. Konvencijos 76 straipsnio 8 dalyje nurodoma, kad: „Duomenis apie kontinentinio šelfo ribas, esančias toliau negu 200 jūrmylių nuo bazinių linijų, nuo kurių

⁴ Palyginimui, vidutinis Arkties vandenyno gylis yra 1050 m, tuo tarpu Atlanto vandenyno – 3300 m, Indijos vandenyno – 3900 m, o Ramiojo vandenyno – 4300 m. (Pidwirny, 2006)

yra matuojamas teritorinės jūros plotis, pakrantės valstybė pateikia Kontinentinio šelfo ribų komisijai <...> Komisija pateikia pakrantės valstybėms rekomendacijas klausimais, susijusiais su jų kontinentinio šelfo išorinių ribų nustatymu. Šelfo ribos, kurias pakrantės valstybė nustato tokių rekomendacijų pagrindu, yra galutinės ir privalomos“. Šios rekomendacijos, kaip nustatyta Jūrų teisės konvencijos II priedo 4 straipsnyje, teikiamos išnagrinėjus valstybių paraiškas, kurios turi būti pateikiamos per 10 metų terminą nuo konvencijos ratifikavimo: „Tuo atveju, jei pakrantės valstybė, vadovaudamasi 76 straipsniu, ketina nustatyti išorines kontinentinio šelfo ribas už 200 jūrmylių ribos, ji privalo pateikti Komisijai konkrečius tų ribų duomenis kartu su papildoma mokslinė ir techninė informacija kaip galima greičiau, tačiau bet kuriuo atveju per 10 metų nuo šios Konvencijos įsigaliojimo tai valstybei dienos“. Komisijos rekomendacijos taikomos tik kontinentinio šelfo ribos, esančios už 200 jūrmylių, nustatymui, nes Jūrų teisės konvencijos 76 straipsnio 10 dalyje įtvirtinta, kad Komisijos veiksmai neturi įtakos klausimams, susijusiems su valstybių, turinčių priešingus arba gretimus krantus, kontinentinio šelfo delimitavimu.

Arkties regiono valstybių ginčus komplikuoja Arkties vandenyno dugno reljefo ypatybės. Arkties vandenyno dubens giluminę dalį per vidurį kerta povandeninis Lomonosovo kalnagūbris, nutįsęs tarp Naujojo Sibiro salų ir Elsmyro žemės. Į pietvakarius nuo jo yra Amundseno dubuma ir Nanseno dubumos (Amundseno dubumoje yra geografinis Šiaurės ašigalis). Į pietryčius nuo Lomonosovo kalnagūbrio yra Makarovo dubuma ir Kanados, arba Boforto, dubumos. Šias dubumas skiria Mendelejevo kalnagūbris. Pagal pateiktas šalių paraiškas žinoma, kad ties Amundseno ir Makarovo dubumomis, ir palei visą Lomonosovo kalnagūbrį persidengia Danijos ir Rusijos reikalaujamos kontinentinio šelfo dalys. Danija savo paraiškoje reiškia pretenzijas dėl kontinentinio šelfo teritorijos, kuri kertasi su Rusijos, Kanados ir Norvegijos pretenzijomis, įskaitant dėl šiaurės ašigalio. Kanados 2013 metais pateiktose dalinėse paraiškose dėmesys skirtas Mendelejevo ir Lomonosovo kalnagūbriams, ginčijant Rusijos ir Danijos pretenzijas dėl Šiaurės ašigalio, kurį Kanada buvo sau numačiusi pagal sektorinį Arkties vandenyno padalijimo modelį. Pažymėtina, kad tiek Rusija 2021 metais, tiek Kanada 2019 ir 2022 metais pateikė papildomas dalines paraiškas, siekdamas praplėsti savo kontinentinio šelfo ribas viena kitos atžvilgiu, taip padidindamos persidengiančių (ginčijamų) teritorijų plotą. Nors visi Arkties regiono ginčai išsprendžiami taikiai, įtampą didina geopolitinės aplinkybės, o būtent vis auganti Vakarų valstybių ir Rusijos priešprieša, kilusi dėl Rusijos agresijos prieš Ukrainą. Atsižvelgdamos į vykdomus tarptautinės teisės pažeidimus, Kanada, Danija, Suomija, Islandija, Norvegija, Švedija ir JAV 2022 metų kovo 3 dieną

paskelbė nedalyvausiančios Arkties tarybos posėdžiuose, kuriems pirmininkauja Rusija. Tos pačios šalys 2022 metų birželio 8 dieną paskelbė antrąjį pareiškimą, kuriame paskelbė apie savo ketinimą atnaujinti bendradarbiavimą dėl riboto skaičiaus anksčiau patvirtintų Arkties tarybos projektų, kuriuose Rusija nedalyvauja.

Padėtį Arkties regione taip pat sunkina JAV pozicija Jūrų teisės konvencijos atžvilgiu: JAV yra vienintelė Arkties valstybė, neratifikavusi šios konvencijos. Kaip jau minėta anksčiau, Jūrų teisės konvencija numato, kad valstybės zonų ribas nustato dvišalių ar daugiašalių sutarčių pagrindu. Jūrų teisės konvencijos 311 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta, kad valstybės gali sudaryti tarpusavyje sutartis, jei jos nekeičia nuostatų, itin svarbių Jūrų teisės konvencijos tikslų ir uždavinių įgyvendinimui, taip pat pagrindinių principų įgyvendinimui ar kitų valstybių teisėms ar įsipareigojimams vykdymui. Galima pagrįstai manyti, kad sutarties tarp Arkties valstybių, kurios šalimi būtų ir JAV, sudarymas, galimai pažeistų tam tikras Konvencijos nuostatas ar principus. Kitos valstybės negali pasidalinti vandenyno kontinentiniu šelfu neatsižvelgdamos į Jūrų teisės konvenciją, kadangi nustatant ištęstinio kontinentinio šelfo ribas būtina teikti atitinkamas paraiškas ir – atitinkamai – atsižvelgti į paraiškas nagrinėjančio Kontinentinio šelfo komisijos rekomendacijas. Analogiškai ir tarptautinio jūros dugno kasinėjimas, kaip nustatyta Jūrų teisės konvencijos 137 straipsnio 3 dalyje, negali būti vykdomas kitu būdu negu nustatyta konvencijoje, taigi ratifikavusios valstybės negalėtų su JAV susitarti dėl kitokių naudingųjų iškasenų eksploatacijos būdų. Neužtikrintumą regione didina ir daugeliu klausimu kardinaliai pasikeitusi JAV retorika, kurios pokyčius visų pirma lemia naujoji ir itin neprognozuojama administracija. Pavyzdžiui, pirmosios kadencijos prezidento poste metu, 2019 metais, JAV prezidentas Donaldas Trumpas ne kartą siūlė JAV perimti Grenlandiją, tačiau šie pareiškimai būdavo kaskart visuotinai atmetami kaip neturintys jokio pagrindo. Antrosios kadencijos metu, t. y. po 2024 metų pergalės rinkimuose, šios teritorijos įsigijimas buvo paskelbtas prioritetu⁵. Pavertimu 51-ąją JAV valstija, t. y. visiška valstybės aneksija, reguliariai grasinama ir kitai Arkties regiono valstybei – Kanadai. Šios teritorinės „pretenzijos“ grindžiamos saugumo sumetimais, teigiant, kad Rusija ir Kinija vis aktyviau reiškiasi Arkties regione (Rusija investavo į karines bazines ir infrastruktūrą regione, o Kinija susidomėjo Arkties laivybos maršrutais ir išteklių prieiga). Naujoji JAV administracija gali ir toliau priešintis šiai plėtrai, pabrėždama JAV karinius ir ekonominius interesus regione. Paradoksalu, tačiau naujų JAV

⁵ Pavyzdžiui, 2025 metų kovo 4 dieną sakydamas kalbą JAV Kongrese D. Trumpas pareiškė, kad JAV Grenlandija reikalinga nacionalinio saugumo užtikrinimui ir pažymėjo, kad ši teritorija bus įgyta „vienaip ar kitaip“. 2025 kovo 13 dieną, kalbėdamas su NATO generaliniu sekretoriumi Marku Rutte, dar kartą patvirtino savo poziciją Grenlandijos įgijimo klausimu.

ir Rusijos derybų dėl Rusijos invazijos į Ukrainą metu iškelta ir abiejų valstybių energetinio bendradarbiavimo Arkties regione idėja. Tokio pobūdžio deryboms yra erdvės: Rusijos paraiškoje Kontinentinio šelfo komisijai nebuvo įtrauktas JAV-Rusijos kontinentinio šelfo ribos klausimas, esminį vaidmenį paliekant galimam dvišaliam valstybių susitarimui, o dabartinė JAV administracija itin teigiamai vertina neribojamą naudingųjų iškasenų gavybą (angl. *drill, baby, drill*).

Apibendrinant galima teigti, kad klimato kaita smarkiai keičia Arkties kraštovaizdį, o tai kelia atitinkamas problemas Arkties šalių jurisdikcijos, t. y. suvereninių teisių atitinkamoms jūrų erdvėms atžvilgiu. Ledui atsitraukiant ir atsirandant naujoms išteklių gavybos ir laivybos galimybėms, stiprėja konkurencija dėl Arkties kontrolės, todėl dažnai kyla sudėtingų ginčų dėl jūros erdvių (o būtent – išskirtinių ekonominių zonų ir kontinentinio šelfo, besitęsiančio už 200 jūrmylių, ribų). Valstybėms tai gali sukelti naujų iššūkių užtikrinant suverenitetą ir teisę į išteklius, kadangi galutinis jūros erdvių ribų nustatymas įtvirtinamas tarptautinėmis sutartimis, tad esami ribų nustatymo procesai reikalauja diplomatinio bendradarbiavimo (nors ir remiamasi moksliniais įrodymais, kad būtų pasiekti abipusiai priimtini susitarimai).

2.2.2. ANTARKTIES REGIONAS

Antarktida, tai pietų pusrutulio žemynas, plytintis palei pietų ašigalį, tuo tarpu Antarktis apibrėžiama kaip visa žemė ir ledo šelfai, esantys į pietus nuo 60° pietų platumos. Kadangi Antarktida, priešingai nei jau aptarta Arktis, yra žemynas, čia valstybės galėjo reikšti teritorines pretenzijas. Pastarosioms kelių užkirto Antarkties sutarčių sistema, kuri sukūrė unikalų (*sui generis*) Antarkties teisinį režimą. Pagrindinė šios sistemos dalis yra Antarkties sutartis (angl. *Antarctic treaty*), pasirašyta 1959 metais tarp 12 valstybių, kurios tuo metu buvo aktyviausios Antarktidos žemyne ir siekė išvengti ginkluotų konfliktų šiame pasaulio regione. Sutarties 4 straipsnyje įtvirtinta, kad „Sutartis draudžia bet kokius valstybių norus ar bandymus reikšti teritorinio suverenumo pretenzijas į regionus žemyne. Jokios naujos pretenzijos negali būti reiškiamos, kol galios sutartis“. Svarbu pažymėti, kad sutartis nesprendžia klausimo dėl teritorinių pretenzijų, kurios buvo pareikštos iki 1961 metų, t. y. iki sutarties įsigaliojimo. Tokias teritorines pretenzijas yra pareiškusios 7 valstybės (Argentina, Australija, Čilė, Didžioji Britanija, Naujoji Zelandija, Norvegija ir Prancūzija). Sutartyje pažymėta, kad jau pareikštos teritorinės pretenzijos nei pripažįstamos, nei paneigiamos, tačiau suformuluota taisyklė, kad jokia nauja pretenzija negali būti pareikšta tol, kol galioja minima sutartis, o jau pareikštos teritorinės pretenzijos negali būti

didinamos (Serapinas, 2018). Taigi, teritorines pretenzijas yra išsaugojusios septynios jau paminėtos valstybės, o Jungtinės Amerikos Valstijos ir Rusija yra pasilikusios teisę pareikšti pretenzijas (Blackie, 2016). Antarkties sutartimi Antarktida skelbiama esanti demilitarizuota zona, naudojama tik taikiems tikslams. Draudžiami bet kokie karinio pobūdžio veiksmai (karinių bazių kūrimas, kariniai manevrai, bet kurių rūšių ginklo bandymai, branduoliniai sprogdinimai, radioaktyviųjų medžiagų laidojimas). Valstybėms suteikta mokslinių tyrinėjimų laisvė. Numatyta valstybių veiklos kontrolė: kiekviena valstybė, sutarties dalyvė, turi teisę siųsti stebėtojus, galinčius bet kuriuo metu tikrinti visus Antarktidos rajonus, stotis, įrenginius, ekspedicijas, laivus, lėktuvus, krovinių iškrovimo ir pakrovimo punktus (Dvareckas, 2018). Antarkties sutarties konsultaciniuose susitikimuose balso teisę turi 29 valstybės (t. y. pirmosios sutartį pasirašiusios 12 valstybių bei dar 17 šalių, tiesiogiai susijusių su Antarktida, jos tyrinėjimu ir kita svarbia moksline veikla šiame žemyne). Likusios iš 58 sutartį pasirašiusių valstybių yra stebėtojos.

Kaip jau pažymėta, unikalų Antarkties teisinį režimą sąlygoja visa sutarčių sistema, kurios svarbiausia yra Antarkties sutartis. Antarkties sutartis su vėliau priimtais nutarimais sudaro Antarkties sutarčių sistemą. Svarbiausi šių nutarimų būtų: 1964 metų Priemonės dėl Antarkties faunos ir floros išsaugojimo, 1972 metų Konvencija dėl Antarkties ruonių apsaugos, 1980 metų Konvencija dėl Antarkties jūrų gyvųjų išteklių apsaugos, 1988 metų Konvencija dėl veiklos išgaunant Antarkties mineralines iškasenas reguliavimo ir 1991 metų Madrido aplinkos apsaugos protokolai. Pastarajame protokole Antarktida 50 metų (iki 2048) paskelbta taikos ir mokslinių tyrimų gamtos rezervatu, uždrausta naudingųjų iškasenų gavyba. Taigi, egzistuoja konkreti tarptautinėmis sutartimis paremta sistema, kuria reguliuojama valstybių veikla Antarkties regione. Tokio režimo pagrindai – taikus naudojimas, suvereniteto pretenzijų sustabdymas, naudojimas iš esmės tik moksliniams tikslams.

Antarktida, kaip ir priešinga Žemės poliaus pusė, taip pat reikšmingai veikiama klimato kaitos. Naujausi tyrimai rodo, kad temperatūra visame žemyne kyla. Nuo 20 a. paskutinių dešimtmečių Antarktidos ledynai dėl pasaulio klimato atšilimo sparčiai tirpsta (labiausiai – žemyno vakaruose). Pasak mokslininkų, per 1979–1990 metų laikotarpį Antarktis kasmet praradavo po 40 mlrd. tonų ledo per metus, 2009–2017 metais – iki 252 mlrd. tonų per metus (Petras Lingė, Petras Musteika, 2018). Nuo 2008 metų pavasario pradėtas stebėti reguliarus ledkalnių atsiskyrimas nuo Vilkinso (angl. *Wilkins*) ledo šelfo, dėl ko buvo prarasta daugiau nei 400 kvadratinų kilometrų ledo, kas galiausiai nulėmė 2009 metų balandį ledo „tilto“, jungiančio šelfą su pusiasaliu, griūtį (Duncan French, Karen Scott, 2009). Pagal dabartinius modelius skaičiuojama, kad per ateinančią šimtmetį jūros

ledas regione sumažės 33 proc., o jei Vakarų Antarkties ledo sluoksnis subyrėtų, pasaulinis jūros lygis pakiltų dar 1,5 metro. Nors prognozės Antarktidoje nėra tokios tikslios, modeliai rodo, kad iki 2100 metų vidutinė regiono temperatūra kad dešimtmetį kils nuo 0,14 °C iki 0,5 °C (ibid.)

Kaip jau minėta Madrido aplinkos apsaugos protokolas 50 metų draudžia bet kokią komercinę mineralinių išteklių gavybą Antarktidoje. Tai apima naftos ir dujų žvalgybą ir kasybą, kuri regione neleidžiama. Tačiau dėl ledo traukimosi ir naujų išteklių gavybos galimybių ateityje gali kilti pagrįstas interesas iš dalies pakeisti arba panaikinti tokį draudimą, tuo labiau, kad tokia procedūra numatyta pačiame Protokole. Nuo 2048 m. bet kuri iš konsultacinių sutarties šalių gali prašyti peržiūrėti sutartį ir visą jos norminę sistemą, gavusi trijų ketvirtadalių konsultacinių šalių daugumos pritarimą, reikalingą bet kokiems pakeitimams priimti. Tai numatyta Protokolo 25 straipsnio 2-oje ir 3-oje dalyse: „Jei praėjus 50 metų nuo šio Protokolo įsigaliojimo datos bet kuri iš Antarkties sutarties konsultacinių šalių to prašo depozitarui adresuotame pranešime, kiek įmanoma greičiau surengiama konferencija šio Protokolo veikimui peržiūrėti <...> Pakeitimas arba pataisa, pasiūlyta bet kurioje peržiūros konferencijoje, sušauktoje pagal 2 dalį, turi būti priimta 3/4 šalių dauguma, kurios šio Protokolo priėmimo metu yra Antarkties sutarties konsultacinės šalys.“ Taigi, potenciali Antarkties sutarčių sistemos problema yra ta, kad tam tikros sutarčių nuostatos yra veikiau laikino, konservuojamojo pobūdžio ir nesprendžia aktualių klausimų iš esmės. Esamu laiku valstybės savo energijos poreikius patenkina kitais šaltiniais, tačiau atsižvelgiant į regione vykstančius gamtinius pokyčius, t. y. Antarktidai tampant vis labiau pasiekiamu, mažiau atšiauriu regionu, neatmestina, kad protokolą pasirašiusios valstybės gali užimti labiau pragmatinę poziciją ir 2048 metais atšaukti komercinės išteklių gavybos draudimus. Argumentuojant tuo, kad aplinkosauginės priemonės nepasiekia norimų rezultatų ar, kad joks regioninis valdymas negali suvaldyti klimato kaitos padarinių, gali būti reiškiamu nuomonė, jog naujų resursų šaltinių poreikis nusveria mažai veiksmingų regiono išsaugojimo priemonių taikymą. Pradėjus gamtinių išteklių eksploatavimą, kiltų pagrįstas susirūpinimas dėl tokių išteklių dalybų, atsinaujintų itin saugumo situaciją destabilizuojantis teritorinių pretenzijų klausimas, tuo labiau, kad dauguma tokių teritorinių reikalavimų „persidengia“ (pvz., Jungtinės Karalystės, Argentinos ir Čilės, taip pat Australijos ir Prancūzijos). Antra vertus, nors draudimo eksploatuoti naudingąsias iškasenas atšaukimas yra teoriškai įmanomas, tačiau mažai tikėtinas realybėje. Protokole numatyta, kad tokio draudimo atšaukimo atveju turi būti numatytas išteklių gavybą reglamentuojantis susitarimas. Protokolo 25 straipsnio 5 dalyje numatyta, kad: „7 straipsnyje įtvirtintas Antarkties mineralinių išteklių gavybos draudimas

nepraranda galios, nebent galioja privalomas teisinis Antarkties mineralinių išteklių veiklos režimas, apimantis sutartas priemones, skirtas nustatyti, ar tokia veikla būtų priimtina ir, jei taip, kokiomis sąlygomis. Šiuo režimu turi būti visiškai apsaugoti visų Antarkties sutarties IV straipsnyje nurodytų valstybių interesai ir taikomi principai. Todėl, jei 2 dalyje nurodytoje peržiūros konferencijoje siūlomas 7 straipsnio pakeitimas ar pataisa, į jį įtraukiamas toks privalomas teisinis režimas <...>“. Žinant tai, kad pasiekti valstybių narių sutarimą nėra lengvas iššūkis – pavyzdžiui, keletas pasiūlymų, įskaitant tuos, kuriais siekiama įsteigti naujas saugomas teritorijas, susidūrė su didelėmis kliūtimis, o kai kurios šalys tvirtai laikosi priešingų nuomonių – galima pagrįstai teigti, kad bet kokie esminiai Madrido protokolo ar net Arkties sutarties sistemos pakeitimai yra mažai tikėtini. Tokiems pokyčiams reiktų itin didelės politinės valios, tektų suderinti daugumos valstybių narių interesus. Raminti turėtų ir tai, kad šiuo metu nėra jokių būsimų radikalių pokyčių ženklų: valstybės narės nuolat patvirtina savo įsipareigojimą laikytis kasybos draudimo ir dabartinės formos protokolo⁶.

Apibendrinant, svarbu paminėti, kad Antarkties regiono teisinį režimą nustato Antarkties sutarčių sistema. Šiuo režimu įtvirtinimas taikus Antarkties regiono naudojimas, suvereniteto pretenzijų sustabdymas, prioritetas moksliniams tyrimams bei draudimas eksploatuoti naudingąsias iškasenas. Tačiau Klimato kaita gali atverti daugumą tokių naudingųjų žaliavų telkinių. Tai gali paskatinti valstybes panaikinti esamus draudimus, pradėti teritorines Antarkties regiono dalybas, kas galimai atnaujintų teritorinius ginčus, lemtų išaugusias saugumo grėsmes.

⁶ 2016 metais Santijage (Resolution 6 (2016) - ATCM XXXIX – CEP XIX, Santiago) ir 2023 metais Helsinkyje (Resolution 3 (2023) – ATCM XLV - CEP XXV, Helsinki) buvo priimtos rezoliucijos, patvirtinančios valstybių įsipareigojimą neeksploatuoti naudingųjų iškasenų Antarktidoje.

3. KITI KLIMATO KAITOS PADARINIAI

3.1. SOCIALINIO IR EKONOMINIO POBŪDŽIO PADARINIAI

Klimato kaita – nors dažniausiai siejama su tiesioginiais (gamtiniais) padariniais, pvz., kylančiu jūros lygiu, dykumėjimu, vandenynų rūgštėjimu, ir t. t. – kelia įvairaus pobūdžio ekonomines ir socialines grėsmes. Klimato kaita daro reikšmingą įtaką valstybių raidos lygiui, ekonominiam pajėgumui ir turtingumui nustatyti naudojamiems socialiniams ekonominiams rodikliams ir indikatoriams. Neigiami visuotinio atšilimo padariniai stebimi ne tik pavieniuose ūkio šakose (tokiuose kaip žemės ūkis), bet visuose ekonomikos sektoriuose. Klimato krizė taip pat daro įtaką tiems gyvenimo aspektams, kurie nėra pirmiausia pagrįsti ekonomine veikla arba nėra tiesiogiai su ja susiję, pavyzdžiui, žmonių saugumui ir socialinei gerovei.

Vertinant valstybės ekonomikos, o kartu ir socialinės būklės lygį, jau nuo seno svarbiausiu rodikliu priimta laikyti bendrą vidaus produktą (BVP). Pagal BVP dalį, tenkančią vienam gyventojui, vertinama šalies ekonominė būklė, nustatomi jos reitingai tarp kitų pasaulio valstybių. Tačiau gyvenimo kokybės, socialinės raidos vertinimas reikalauja atsižvelgti į pasiektus rezultatus įvairiose, ne vien ekonomikos, srityse. Tai sąlygoja visuomenės gerovės, gyvenimo kokybės sampratos kompleksiskumas. Siekiant tiksliau įvertinti ir palyginti gyvenimo kokybę Jungtinių Tautų ekspertai 1990 metais pasiūlė universalų žmogaus socialinės raidos indeksą (ŽSRI, angl. – *Human Development Index, HDI*), kuriuo atsižvelgiama ne tik į BVP, tenkantį vienam gyventojui, atitinkamai perskaičiuotu į perkamosios galios atitikmenį JAV doleriais, bet ir vidutinę numatomą gyvenimo trukmę (ilgaamžiškumą) bei išsilavinimo lygį (pastarąjį parodo suaugusiųjų raštingumo procentas ir vidutinė mokymosi trukmė). Šis indeksas geriau parodo gyventojų socioekonominę padėtį bei valstybių išsivystymo lygį, bet neatspindi investicinės aplinkos sąlygų, žmonių teisių padėties, žodžio laisvės, demokratijos bei kitų gan svarbių aukšto valstybės išsivystymo požymių. Todėl kartais naudojamas kitas vertinimo metodas – gyvenimo kokybės indeksas (GKI, angl. *quality of life index*), kuris konstruojamas atsižvelgiant į keturias kintamas indekso rodiklių reikšmes: 1) BVP, tenkantį vienam gyventojui, 2) vidutinę būsimo gyvenimo trukmę, 3) nedarbo lygį ir 4) politinį stabilumą. Taip pat vertinamas geografinės sąlygos, o likusių gyvenimo kokybės indekso rodiklių – šeimyninio gyvenimo, visuomeninio gyvenimo, politinės laisvės, korupcijos bei lyčių lygybės reikšmių skaičiavimui naudojami naujausi prieinami duomenys. Akivaizdu, kad

klimato kaita daro poveikį daugeliui šių kriterijų, pagal kuriuos vertinama valstybių raida. Visuotinio atšilimo padariniai yra ne tik ekonominio, bet ir socialinio pobūdžio, kadangi neigiamai veikiama socialinė gerovė ir gyvenimo kokybė.

Klimato kaitos ekonominių padarinių įvertinimo klausimas yra prieštaringas. Sutariama tik dėl klimato kaitos poveikio tendencijų – pasekmes patirs visos valstybės ir visi ūkio sektoriai, o kylančios temperatūros poveikis pasaulio ekonomikai yra ir bus neigiamas. Kaip pažymi kai kurie akademikai, klimato kaitos pasekmes galima įvertinti pinigine išraiška, nes jos tiesiogiai veikia įvairus ūkio sektorius (pvz., žemės ūkį, turizmą ir t. t.) ir – per tarpsektorinius ryšius – visą ekonomiką. Pavyzdžiui, jeigu 2080 metais prognozuojamas klimatas būtų šiandien, metinė klimato kaitos žala vien ES ekonomikai, vertinant BVP, siektų nuo 20 mlrd. EUR pagal 2,5 °C vidutinės temperatūros kilimo scenarijų iki 65 mlrd. EUR pagal 5,4 °C scenarijų (Juan-Carlos Ciscara, Ana Iglesias, Luc Feyen, László Szabó, 2011). Kaip pažymi tyrėjai, tęsiantis nuolatiniam vidutinės pasaulinės temperatūros kilimui (0,04 °C per metus) ir nesiimant kovos su klimato kaita priemonių, iki 2100 metų pasaulio realusis BVP vienam gyventojui sumažėtų daugiau nei 7 procentais. Tuo tarpu, laikantis Paryžiaus susitarimo tikslų ir apribojant temperatūros kilimą iki 0,01 °C per metus, potencialūs nuostoliai sumažėtų iki maždaug 1 procento. Šis poveikis labai skiriasi įvairiose šalyse, priklausomai nuo temperatūros kilimo tempo ir klimato sąlygų kintamumo (Matthew E. Kahn, Kamiar Mohaddeds, Ryan N. C. NG, M. Hashem Pesaran, Mehdi Raissi, Jui-Chung Yang, 2021). Globalinio atšilimo ekonominis poveikis skiriasi priklausomai nuo laikotarpio, per kurį vertinamas pokytis, veikiamo regiono ir valstybių ekonominės padėties, tačiau ilgalaikėje perspektyvoje ryškėja neigiamas poveikis, kuris ypač akivaizdus santykinai skurdžiose Afrikos ir Azijos šalyse, kur BVP mažėjimas, kaip ir visose palei pusiaują esančiose valstybėse, būtų didžiausias. Vidutinės trukmės laikotarpiu, nepaisant nedidelių teigiamų pokyčių keliose Šiaurės Europos šalyse, didžiojoje pasaulio dalyje (esant 3 °C kilimo prognozei) vyrautų neigiami pasaulinio atšilimo padariniai (Tom Kompas, Van Ha Pham, Tuong Nhu Che, 2018). Glaustai aptariant socialinio ekonominio pobūdžio pasekmes, galima paminėti, kad klimato kaita daro didelę įtaką visuomenės sveikatos būklei. Ypač pažeidžiami yra vaikai ir vyresnio amžiaus žmonės. Tai siejama su padidėjusiu mirtingumu karščio bangų metu, su ekstremaliais meteorologiniais reiškiniais, gyvybei pavojingomis užkrečiamosiomis ligomis, kurių paplitimo arealas plečiasi dėl vis palankesnių patogenams terpių susidarymo (pvz., maliarija). Kai kurios ūkio šakos gali būti tiesiogiai paveiktos klimato kaitos (pvz., žemės ūkis, miškininkystė, komercinė žvejyba, draudimas, energetika, turizmas ir t. t.). Žemės ūkis yra itin priklausomas nuo klimato sąlygų. Kintant klimatui didėja momentinių kritulių

skaičius ir gausėja sausrų, nuo to tiesiogiai kenčia žemės ūkis. Dėl aukštesnių temperatūrų gali sumažėti žemės ūkio produktyvumas. Dėl sausrų lėčiau auga pasėliai, daugėja kenkėjų antplūdžių. Taip pat dėl klimato kaitos dažnėja liūtys ir staigūs potvyniai, poplūdžiai. Itin gausūs krituliai, greitas sniego ir ledo tirpsmas, didelis upių nuotėkis ir dažnesnės sausros skatina dirvožemio eroziją. Akivaizdu, kad itin neigiamai būtų paveiktos pirminio ūkio sektoriaus⁷, kurio dominavimas dažniausiai rodo žemą ūkio išsivystymo lygį, valstybės. Klimato kaita veikia ir turizmo šaką: kai kurios turistinės vietos tampa mažiau patrauklios, o kitos – labiau. Pavyzdžiui, besitraukiančios Alpių sniego ribos lemia mažesnes galimybes plėtoti žiemos sportą ir turizmą. Sezoninio turizmo centrams būdingų klimatinių sąlygų kaita lemia mažėjančius turistų srautus, taigi – mažėjančią turizmo šakos pelningumą. Klimato kaita taip pat keičia energetikos poreikius: Šiaurės Europoje sumažės šildymo, o Pietų Europoje padidės vėsinimo poreikis. Apibendrinant, svarbu pridurti, kad neįmanoma suminėti visų ekonominių ir socialinių klimato kaitos padarinių, tačiau galima pagrįstai teigti, kad klimato kaita reikšmingai prisidės prie augančio skurdo, nedarbo, visuomenės sveikatos ir socialinės nelygybės problemų. Atkreiptinas dėmesys, kad valstybės kurios mažiausiai prisidėjo prie klimato kaitos, nukentės labiausiai. Didelės bei turtingos ekonomikos, tokios kaip JAV, Vokietija ar Kanada yra tarp valstybių, kurioms prognozuojamas mažiausias neigiamas ekonomikos poveikis dėl klimato kaitos, tuo metu besivystančios ir neturtingos šalys dažnai neturi išteklių prisitaikyti prie klimato iššūkių, o jų ekonomika gali nukentėti dėl sumažėjusios žemės ūkio produkcijos, padidėjusių sveikatos priežiūros ir infrastruktūros priežiūros išlaidų. Klimato kaita itin veikia skurdžiausias bendruomenes, o visa tai lemia didesnę atotrūkį tarp turtingiausių ir mažiausio ekonominio pajėgumo valstybių, skatina socialinę nelygybę ir skurdą, o didėjantis klimato poveikis reikšmingai prisideda prie socialinės įtampos tarp skirtingų bendruomenių ir valstybių didinimo.

Socialinį ekonominį poveikį daro ne tik klimato kaita, bet ir kovos su klimato kaita priemonės. 2015 metų Paryžiaus susitarimas davė aiškų signalą visų šalių politikams, pramonei, investuotojams, kad finansiniai ir ekonominiai ištekliai turi būti nukreipti nuo daug CO₂ (ir kitų šiltnamio efektą sukeliančių dujų) išskiriančių investicinių projektų, susijusių su iškastinio kuro naudojimu, į klimatui draugiškus projektus – švarios energijos (atsinaujinančių energijos išteklių), didelio energetinio efektyvumo, mažą anglies dioksido kiekį išskiriančių technologijų diegimo (Bukantis, 2025). Europos žaliasis kursas, tai ES

⁷ Pagal kuriamus produktus tradiciškai skiriami 3 ūkio sektoriai: pirminis (žemės ūkis, įskaitant miškininkystę ir žuvininkystę), antrinis (pramonė) ir tretinis (paslaugų sfera).

indėlis į ES ir visų jos šalių ratifikuotą Paryžiaus susitarimą, kuriuo nustatytas tikslas užtikrinti, kad visuotinis atšilimas neviršytų $+1,5^{\circ}\text{C}$, palyginti su ikipramoninio laikotarpio lygiu. Europos žaliasis kursas įtvirtina kelis pagrindinius tikslus, t. y. 1) pasiekti poveikio klimatui neutralumą, 2) vystyti žiedinės ekonomikos modelį, 3) suteikti postūmį švaresnėms, tvaresnėms ir efektyviai energiją vartojančioms pramonės šakoms, 5) užtikrinti sveikesnę aplinką ateities kartoms, 6) plėtoti tvarią ūkininkavimo praktiką, 7) užtikrinti, kad vykdoma pertvarka būtų sąžininga ir įtrauki. Iš esmės, žaliuoju kursu siekiama, kad Europa taptų pirmuoju neutralaus poveikio klimatui žemynu, užtikrinant, jog iki 2050 m. grynasis šiltnamio efektą sukeliančių dujų kiekis būtų lygus nuliui, o ekonomikos augimas būtų atsietas nuo iškastinio kuro naudojimo. Kaip pažymi Europos Centrinis Bankas (toliau – ECB) perėjimas prie žalesnės ekonomikos suteikia puikių galimybių, pavyzdžiui, kurti naujas darbo vietas ir sveikesnę aplinką. Tačiau tokiems pokyčiams būdinga ir tam tikra rizika, ypač jei politika, kuria skatinama tvaresnė veikla, įgyvendinama pernelyg greitai, o įmonės ir žmonės neturi pakankamai laiko prie jos prisitaikyti. Siekiant pasiekti Paryžiaus susitarimo tikslus, valstybės turi įvykdyti reikšmingus ekonominius pokyčius, tokius kaip perėjimas prie švaresnės energijos šaltinių ir technologijų, kas reikalauja didelių investicijų ir papildomų išlaidų. Kai kurios šalys, ypač besivystančios, gali patirti ekonominių sunkumų dėl šių pokyčių, nes joms trūksta technologijų ir finansinių išteklių. Nors Paryžiaus susitarimo šalys – kaip jau aptarta – pačios nustato užsibrėžtus tikslus, tačiau norint pasiekti ambicingą kolektyvinio susitarimo tikslą, nacionaliniai pokyčiai turi būti žymūs.

Iš to kas aptarta, pagrįstai galima teigti, kad ekonominiai ir socialiniai klimato kaitos padariniai prisideda prie valstybių destabilizacijos. Siekiant išvengti prasčiausio scenarijaus, būtini efektyvūs valstybių kolektyviniai veiksmai. Ekonominis nepriklausomumas yra svarbi valstybės suvereniteto dalis, tačiau siekdamos pašalinti žalos padarinius arba įgyvendinti kovos su klimato kaita priemones šalys gali tapti priklausomos nuo tarptautinių institucijų ar kitų valstybių finansinės paramos. Išmetamų šiltnamio efektą sukeliančių dujų kiekio mažinimo ir prisitaikymo prie klimato kaitos priemonių įgyvendinimas reikalauja tam tikrų valstybinių veiksmų, kurie – kaip jau aptarta ankstesnėse šio darbo dalyse – ne visuomet atitinka nacionalinį interesą. Kadangi klimato kaita yra globalus iššūkis, reikalaujantis koordinuotų veiksmų tarp šalių, tai reikalauja kompromisų ir politinių įsipareigojimų, kurie – trumpalaikėje perspektyvoje – nėra palankūs visiems subjektams. Daugeliui besivystančių šalių, kurios patiria didžiausią klimato kaitos poveikį, klimato finansavimo mechanizmai ir tarptautinė pagalba yra būtini siekiant įgyvendinti kovos su klimato kaita priemones. Klimato kaita didina socialinę

nelygybę, kadangi nukenčia labiausiai pažeidžiamos visuomenės grupės. Tai gali sukelti socialinius neramumus ir politinį nestabilumą; silpninti valstybės institucijas ir neigiamai paveikti valstybės gebėjimą veikti kaip nepriklausomas politinis subjektas.

Klimato kaita daro didelę įtaką tiek ekonominiams, tiek socialiniams gyvenimo aspektams, reikšmingai veikdama valstybių socialinę gerovę. Nors daugiausiai poveikio patiria besivystančios šalys, visos valstybės susiduria su neigiamais klimato kaitos padariniais, tokiais kaip sumažėjęs ūkio sektorių našumas bei krentantis socialinės raidos lygis. Kovos su klimato kaita priemonės, kaip tarptautiniai įsipareigojimai ir finansavimo mechanizmai, gali riboti šalių suverenitetą. Siekiant užtikrinti tvarų ateities vystymąsi, būtini radikalūs ekonominiai pokyčiai, kaip perėjimas prie švaresnės energijos, tačiau šie pokyčiai gali sukelti papildomų iššūkių ir didinti ekonominę valstybių atotrūkį.

3.2. KLIMATO PABĖGĖLIŲ PROBLEMATIKA

Migracija dėl klimato kaitos sukeltų priežasčių (klimato migracija), tai asmens arba grupės asmenų migracija dėl progresuojančių ar staigių aplinkos pasikeitimų, susijusių su klimato kaitos pasekmėmis. Tokie asmenys „yra priversti palikti savo gyvenamąją vietą arba patys pasirenka ją palikti, visam laikui arba laikinai, toje pačioje šalyje ar už jos ribų“ (Akvilė Kriščiūnaitė, Ugnė Litvinaitė, 2020). Klimato kaitos nulemtas priverstinis žmonių persikėlimas priklauso nuo konkrečių klimatinių pokyčių atitinkamame regione. Pavyzdžiui, Sahelio regione žmonės yra priversti palikti išsausėjusias, nebederlingas žemes, kuriose ne tik neįmanoma auginti maisto, bet ir trūksta geriamo vandens. Atogrąžų regiono valstybėse dėl klimato kaitos sukeltų nelaimių ir ekstremalių reiškinių, tokių kaip liūtys, potvyniai, ciklonai ar tropinės audros, žmonės verčiami neplanuotai arba prieš savo valią palikti namus. Atsižvelgiant į tai, kad didelė dalis žmonių populiacijos (29 proc.) gyvena 50 kilometrų atstumu iki jūros, (A. G. Cosby, V. Lebakula, C. N. Smith, D. W. Wanik, K. Bergene, A. N. Rose, D. Swanson, D. E. Bloom, 2024) kylantis jūros lygis kelia rimtą pavojų reikšmingai žmonijos daliai. Visa tai – vos keletas pavyzdžių, demonstruojančių globalinio atšilimo poveikio migracijai mastą. Vidinio perkėlimo stebėjimo centro (angl. *Internal Displacement Monitoring Centre*) duomenimis, 2023 metų gruodžio 31 d. 6,6 mln. žmonių dėl stichinių nelaimių gyveno perkelti savo šalių viduje. Akivaizdu, kad šis skaičius didėja, nes ši statistika pirmą kartą paskelbta 2019 metais, o tuomet, t. y. 2019 metų gruodžio 31 d. fiksuota, kad dėl stichinių nelaimių priverstinai perkelti 5,1 mln. žmonių. Nors perkeltųjų dėl gamtinių nelaimių skaičius buvo žymiai mažesnis nei dėl ginkluotų konfliktų, tendencijos rodo, kad gamtinių priežasčių nulemti

perkėlimai tampa vis didesne problema. Klimato ir aplinkos veiksniai dažnai veikia kaip „grėsmių daugiklis“, iš gyvenamosios vietos stumiančius veiksnius ar įtampas ir krizes lemiančius veiksnius sustiprinantis elementas (Akvilė Kriščiūnaitė, Ugnė Litvinaitė, 2020). Pavyzdžiui, dėl nuolatinių sausrų, kurios sunaikina derlių, žmonės priversti migruoti į miestus, ieškodami kitų gyvenimo šaltinių, tačiau greita, chaotiška ir nepritekliaus lydima urbanizacija gali sukelti rimtas ekonomines, socialines ir politines problemas. Kai kurie mokslininkai teigia, kad ypač stiprios ir ilgos 2007–2010 m. sausras Sirijoje, kurios buvo iššautos žmogaus veiklos sukeltos klimato kaitos, prisidėjo prie įtampų šalyje kilimo (Colin P. Kelley, Shahrzad Mohtadi, Mark A. Canec, Richard Seager, Yochanan Kushni, 2015). Taigi, klimato kaita veikia kaip svarbus papildomas faktorius, skatinantis tarptautinę migraciją, ir prisidedantis prie žmonių, kuriems reikalinga tarptautinė apsauga, skaičiaus augimo.

Klimato nulemta migracija pasireiškia viso pasaulio mastu, tačiau netolygiai. Labiausiai nuo išvardytų fenomenų kenčia Pietų pusrutulio šalys. Pagal dabartines prognozes, klimato migracija ateityje tik intensyvės. Pasaulio banko atlikto tyrimo duomenimis, vien trijuose pasaulio regionuose – Afrikoje, į pietus nuo Sacharos dykumos (t. y. Sahelyje), Pietų Azijoje ir Lotynų Amerikoje – iki 2050 metų dėl progresuojančių ir negrįžtamų klimato kaitos padarinių 143 milijonai žmonių bus priversti migruoti, jei nebus imtasi skubių ir aktyvių kovos su klimato kaita veiksmų (Rigaud, Kanta Kumari; de Sherbinin, Alex; Jones, Bryan; Bergmann, Jonas; Clement, Viviane; Ober, Kayly; Schewe, Jacob; Adamo, Susana; McCusker, Brent; Heuser, Silke; Midgley, Amelia., 2018).

Terminas „klimato pabėgėliai“ dažniausiai vartojamas teisės doktrinoje, tačiau teisės ir politikos požiūriu terminas „pabėgėlis“ nėra tikslus šių migrantų teisinio statuso atspindys (Burkett, 2011). Tai siejama su tuo, kad asmenys, kurie iš gyvenamos teritorijos išstumiami dėl su klimato kaita pagrįstai susijusių padarinių, neturi jokio teisinio statuso. Nors – kaip parodyta anksčiau – klimato kaitos nulemta migracija tampa vis rimtesne problema, klimato pabėgėliai kol kas neturi aiškos ir universalios teisinės apsaugos pagal tarptautinę teisę. Jungtinių Tautų Organizacijos Ženevos konvencijos, tai 1949 m. priimti tarptautinės teisės aktai (4 sutartys ir 3 papildomi protokolai), nustatantys tarptautinius teisinius humanitarinio elgesio su karo aukomis principus. 1951 metų Konvencijos dėl pabėgėlių statuso 1 straipsnio A dalies 2-ame punkte nustatyta, kad pabėgėliu laikomas asmuo, kuris „dėl įvykių, buvusių iki 1951 m. sausio 1 d., arba dėl visiškai pagrįstos baimės būti persekiojamam dėl rasės, religijos, pilietybės, priklausymo tam tikrai socialinei grupei ar politinių įsitikinimų yra už šalies, kurios pilietis jis yra, ribų ir negali arba bijo naudotis tos šalies gynyba; arba neturėdamas atitinkamos pilietybės ir būdamas už šalies, kurioje

anksčiau buvo jo nuolatinė gyvenamoji vieta, ribų dėl tokių įvykių negali ar bijo į ją grįžti“. Jungtinių Tautų Organizacijos 1966 metais priimtame Protokole dėl pabėgėlių statuso praplėstas Konvencijoje dėl pabėgėlių statuso nustatytas pabėgėlio apibrėžimas, t. y. panaikinti laiko ir geografiniai apribojimai. Pagal Konvenciją, pabėgėlis yra asmuo, kuris prašo prieglobsčio už šalies, kurioje gyveno, ribų, tačiau „klimato pabėgėliai“ gali judėti ir dažnai lieka tos pačios šalies teritorijoje. Kita aktuali problema, siejama su šiuo apibrėžimu, yra tai, kad situacijos, kuomet žmogus turi teisę įgyti pabėgėlio statusą svetimose šalyse, apima tik įvykius, kuriuose figūruoja pagrįstas pavojus gyvybei arba sveikatai dėl diskriminacinio pobūdžio priežasčių. Konvencijoje įvardijamos situacijos, tokios kaip kankinimas arba persekiojimas, tačiau klimato pokyčių sukeltos nelaimės neminimos (Akvilė Kriščiūnaitė, Ugnė Litvinaitė, 2020). Taigi, 1951 metų Konvencija ir 1966 metų Protokolas numato pabėgėlių statusą tik tiems asmenims, kurie pabėgo dėl persekiojimo rasės, religijos, tautybės, politinių įsitikinimų arba priklausymo tam tikrai socialinei grupei pagrindu. Klimato kaita nėra tarp šių kriterijų, todėl žmonės, kurių migracija yra tiesiogiai nulemta klimato pokyčių, nėra laikomi pabėgėliais pagal šią Konvenciją.

1992 m. įkurtas Jungtinių Tautų Organizacijos Humanitarinių reikalų departamentas (OCHA) koordinuoja Jungtinių Tautų nepaprastosios humanitarinės pagalbos teikimą. 1998 metais šis Jungtinių Tautų organas priėmė Pagrindinius principus dėl vidinio perkėlimo⁸ (angl. *Guiding Principles on Internal Displacement*), kurie nors ir laikomi autoritetingais, yra tik rekomendacinio pobūdžio. Įvairūs žmogaus teisių dokumentai, tokie kaip Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (TPPT) ir Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas (TESKTP), numato teises, galinčias netiesiogiai apsaugoti klimato migrantus, pavyzdžiui, teisę į gyvybę ir teisę į sveikatą. 2018 metais Jungtinių Tautų lygmeniu priimtas Pasaulinis susitarimas dėl saugios, tvarkingos ir reguliarios migracijos (dar vadinamas JTO migracijos paktu), kuriuo raginama geriau valdyti migraciją, įskaitant su klimato kaita susijusį perkėlimą, ir apsaugoti migrantų teises. Nors valstybės signatarės įsipareigoja siekti 23 tikslų, išdėstytų tekste, paktas – kaip nustatyta preambulės 7 dalyje – yra „teisiškai neįpareigojanti bendradarbiavimo sistema“, kuri „skatina visų suinteresuotų šalių tarptautinį bendradarbiavimą migracijos srityje, pripažįstant, kad jokia valstybė negali viena tvarkyti migraciją“, ir kuria „patvirtinamas valstybių suverenumas bei jų įpareigojimai pagal tarptautinę teisę“. Taigi, tai nors tai nėra

⁸ Šiame dokumente šalies viduje perkelti asmenys apibrėžiami kaip: „asmenys ar asmenų grupės, kurie buvo priversti bėgti arba palikti savo namus ar nuolatinės gyvenamąsias vietas, dėl ginkluotų konfliktų, visuotinio smurto situacijų, žmogaus teisių pažeidimų arba stichinių ar žmogaus sukeltų nelaimių, arba siekiant išvengti jų padarinių, ir kurie nekirto pripažintos valstybės sienos“.

teisiškai įpareigojantis dokumentas (susitarimu tik skatinamas bendradarbiavimas, kuris gali padėti šalims geriau suvaldyti migracijos srautus), susitarimas vertinamas prieštaringai: kritikų teigimu, susitarimas dėl saugios, tvarkingos ir reguliarios migracijos riboja valstybių suverenitetą ir galimybes vykdyti savarankišką sienų apsaugą bei užsienio politiką.

Analizuojant regioniniu mastu priimtus tarptautinius susitarimus, Europos Sąjungos (toliau – ES) teisėje „klimato pabėgėlio“ sąvoka nėra apibrėžta, o tai reiškia, kad valstybės narės nėra tiesiogiai įpareigotos rūpintis asmenimis, kurie nukentėjo dėl klimato pokyčių sukeltos žalos. Europos migracijos tinklo duomenimis ES šalyse, išskyrus Italiją, nėra priimti įstatymai, kuriais būtų atsižvelgiama į migraciją, kylančią dėl klimato kaitos. Nepaisant to, 8 Bendrijos narėse, įskaitant Lietuvą, veikia migrantų apsaugos priemonės, kurios gali būti naudojamos klimato kaitos sukeltos migracijos atvejais, bandant užkirsti kelią tokio pobūdžio migrantų grąžinimui. Kai kuriose Bendrijos narėse veikia nacionalinės ir nevyriausybines organizacijos bei mokslinių tyrimų institutai, kurie atlieka klimato kaitos migracijos analizę. Be to, kartu su migrantų kilmės šalimis vykdoma daug projektų ir iniciatyvų, kuriomis siekiama, kad šių šalių gyventojai būtų geriau pasirengę reaguoti į aplinkosaugos krizių poveikį (Europos migracijos tinklas, 2023). Europos Taryba, atsižvelgdama į vis labiau ryškėjantį poreikį, 2019 metais išleido rezoliuciją dėl klimato pabėgėlių teisinio statuso (angl. *Resolution 2307 on a legal status for „climate refugees“*) kuri skatina valstybes narės imtis teisinių ir politinių priemonių su klimato kaita susijusių problemų skubiam identifikavimui ir efektyviam sprendimui. Ramiojo vandenyno atogrąžų salų šalys taip pat aktyviai pasisako už teisinės sistemos sukūrimą klimato pabėgėliams. Ramiojo vandenyno salų forumas 2023 metais priėmė Preliminariąją Ramiojo vandenyno regiono klimato mobilumo sutartį (angl. *Pacific Regional Framework On Climate Mobility*). Afrikos Sąjunga, atsižvelgdama į klimato kaitos poveikį, ypač tokiuose regionuose kaip Sahelis, kurį veikia dykumėjimas ir sausra, pritaikė JT teikiamus rekomendacinius principus dėl valstybės teritorijoje vykstančios migracijos ir 2009 m. priėmė Kampalos konvenciją, įpareigojančią susitariančias regiono valstybes užtikrinti apsaugą ir pagalbą žmonėms, priverstiems migruoti dėl klimato kaitos ar žmogaus veiklos sukeltų žalingų pokyčių.

Galima teigti, kad klimato migracija turi didelį poveikį valstybingumui, kadangi būtent valstybės sprendžia, kas gali peržengti valstybių sienas. Asmenų, kurie fiziškai, bet neteisėtai siekia kirsti valstybės sieną, sulaikymas yra reali valstybės suvereniteto apraiška. Kadangi – kaip jau aptarta – klimato pabėgėlių teisinė padėtis nėra aiškiai apibrėžta, tai gali sukelti nesutarimų tarp valstybių dėl prieglobsčio suteikimo, pagalbos teikimo ir pabėgėlių

teisių apsaugos. Paminėtina ir tai, kad klimato pabėgėlių srautai didina socialinę ir politinę įtampą tiek valstybėse, kurios priima pabėgėlius, tiek pačiose šalyse, iš kurių jie bėga. Plataus masto migracija gali apsunkinti valstybių gebėjimus užtikrinti viešąją tvarką, socialinę gerovę ir stabilumą, kadangi didina spaudimą valstybės ištekliams (pasienio kontrolei, socialinėms paslaugoms, sveikatos apsaugai, būstui ir t. t.).

Klimato migracija jau šiandien kelia iššūkius, kurie, dėl vis ryškėjančių klimato kaitos pasekmių, taps dar labiau problemiški. Nors klimato pabėgėliai sulaukia vis daugiau dėmesio iš visuomenės, akademinės bendruomenės, valstybinių institucijų ir tarptautinių organizacijų, vis dar trūksta tarptautinių teisinių ir politinių priemonių bei veiksmų, kurie užtikrintų perkeltų asmenų teises, koordinuotai stiprintų šalių ir regionų atsparumą šiai problemai ir pasiruoštų galimam klimato migracijos augimui.

IŠVADOS

1. Tarptautinėje teisėje (1933 metų Montevidėjo konvencijoje) suverenios valstybės apibrėžiamos kaip turinčios nuolatinių gyventojų, apibrėžtą teritoriją, valdžią, kuri nėra pavaldi kitoms šalims, ir galinčios megzti santykius ir juos plėtoti su kitomis suvereniomis valstybėmis. Dėl klimato kaitos valstybės gali nebeatitikti nuolatinės populiacijos kriterijaus, klimato krizės nulemti socialiniai neramumai gali reikšmingai susilpninti valstybės valdžios struktūras. Kyla reikšminga grėsmė žemumų ir atogrąžų salų valstybėms, kurios dėl kylančio jūros lygio gali prarasti visą valstybės teritoriją. Klimato kaita gali nulemti ir valstybinių sienų pokyčius, kadangi pastarosios dažnai nustatomos pagal paveikius gamtos reljefo ypatumus. Dažnėjantys sienų poslinkių gali neigiamai paveikti kai kurių valstybių santykius ar net atskirų regionų saugumą. Tokie pokyčiai tiesiogiai veikia tarptautinės teisės saugomas vertybes (t. y. valstybių sienas ir teritoriją), taip pat – netiesioginiais būdais – sudaro aplinkybes į šias vertybes kėsintis, pažeisti valstybių suverenitetą. Globalinio atšilimo krizė taip pat prisideda prie klasikinės valstybių suvereniteto sampratos pokyčių, kadangi tarptautinės institucijos atlieka vis svarbesnį vaidmenį sprendžiant su klimatu susijusias problemas. Tarptautinėje bendruomenėje vis aiškiau apibrėžiami valstybių įsipareigojimai klimato srityje, plečiamas šių įsipareigojimų sąrašas.
2. Klimato kaita daro reikšmingą poveikį valstybingumui ir jūrų erdvių ribų nustatymo kontekste. Pasaulio jūras ir vandenynus įprasta skirstyti į atskiras erdves. Pastarosios yra matuojamos pagal valstybių savarankiškai nustatomas jūros bazinės linijas ir bazinius taškus, naudojamus tiesiosioms bazinėms linijoms nustatyti. Tam tikri su klimato kaita susiję reiškiniai, t. y. jūros lygio kilimas ir intensyvėjanti pakrančių erozija neabejotinai darys reikšmingą įtaką šioms bazinėms linijoms ir taškams. Kylant jūros lygiui, bazinės linijos trauktųsi sausumos link, tad pakrantės valstybėms priklausančių jūros erdvių ribos trauktųsi tiek, kiek bazinės linijos. Atsižvelgiant į tai, pasikeistų jūrinių zonų teisinis statusas: dalis teritorinės jūros virstų išskirtine ekonomine zona, dalis išskirtinės ekonominės zonos – atvira jūra. Tai darytų reikšmingą įtaką valstybių suverenių teisių, kurios įtvirtintos Jūrų teisės konvencijoje, įgyvendinimui, kadangi šios teisės yra siejamos su konkrečiomis jūros erdvėmis, taip pat didina tarpvalstybinių ginčų ar konfliktų riziką, keičia valstybių jurisdikcijos ribas. Arkties ir Antarkties regionuose tirpstantys ledynai atveria naujus

laivybos maršrutus, išteklių gavybos galimybes, taip pat kelia papildomų teisinio ir diplomatinio pobūdžio iššūkių dėl jūros erdvių, o būtent – išskirtinių ekonominių zonų ir kontinentinio šelfo, besitęsiančio už 200 jūrmylių, ribų ir tarptautinių teisės normų laikymosi. Antarkties sutarčių sistemos pagrindu sukurtas Antarkties teisinis režimas užkirto galimybes reikšti teritorinio suverenumo pretenzijas regione. Antarkties teritorinio režimo pagrindai – taikus naudojimas, suvereniteto pretenzijų sustabdymas, naudojimas iš esmės tik moksliniams tikslams, taip pat – iki 2048 metų uždrausta naudingųjų iškasenų gavyba. Kadangi klimato kaita gali atverti daugumą Antarktidoje esančių naudingųjų žaliavų telkinių, tai gali paskatinti valstybes panaikinti esamus draudimus, pradėti teritorines Antarkties regiono dalybas, kas galimai atnaujintų teritorinius ginčus, lemtų išaugusias saugumo grėsmes.

3. Klimato kaita ir jos sukelti socialiniai ir ekonominiai padariniai kelia rimtą grėsmę valstybingumui ir valstybių stabilumui visame pasaulyje. Poveikis valstybingumui pasireiškia ne tik per tiesioginius ekonominius nuostolius, bet ir per socialinę nelygybę, skurdą, bei didėjančią migraciją. Klimato kaita daro didelę įtaką tiek ekonominiams, tiek socialiniams gyvenimo aspektams, reikšmingai veikdama valstybių socialinę gerovę. Siekiant užtikrinti tvarų ateities vystymąsi, būtini radikalūs ekonominiai pokyčiai, kaip perėjimas prie švaresnės energijos, tačiau šie pokyčiai gali sukelti papildomų iššūkių ir didinti ekonominę valstybių atotrūkį, kadangi besivystančios šalys turi mažesnius išteklius prisitaikyti prie šių pokyčių ir dažnai tampa priklausomos nuo tarptautinės pagalbos ir finansavimo. Be to, klimato kaita prisideda prie didėjančių migracijos mastų, nes žmonės priversti palikti savo gyvenamąsias vietas dėl klimato sąlygų, tokių kaip jūros lygio kilimas, sausros ar kiti ekstremalūs meteorologiniai reiškiniai. Asmenys, kurie iš gyvenamos teritorijos išstumiami dėl su klimato kaita pagrįstai susijusių padarinių, neturi jokio teisinio statuso: pabėgėlių statusas numatytas tik tiems asmenims, kurie pabėgo dėl persekiojimo rasės, religijos, tautybės, politinių įsitikinimų arba priklausymo tam tikrai socialinei grupei pagrindu. Klimato kaita nėra tarp šių kriterijų, todėl žmonės, kurių tarpvalstybinė migracija yra tiesiogiai nulemta klimato pokyčių, nėra laikomi pabėgėliais. Taigi, trūksta tarptautinių teisinių ir politinių priemonių bei veiksmų, kurie užtikrintų perkeltų asmenų teises, koordinuotai stiprintų šalių ir regionų atsparumą šiai problemai ir pasiruoštų galimam klimato migracijos augimui.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Teisės norminiai aktai:

1. 1945 m. Jungtinių Tautų Chartija // Valstybės žinios, 2002-02-13, Nr. 15-557
2. 1966 m. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas // Valstybės žinios, 2002-08-02, Nr. 77-3288
3. 1982 m. Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija // Valstybės žinios, 2003-11-13, Nr. 107-4786
4. 1962 m. Vienos konvencija dėl tarptautinių sutarčių teisės // Valstybės žinios, 2002-02-06, Nr. 13-480
5. 1951 m. Konvencija dėl pabėgėlių statuso // Valstybės žinios, 1997-02-07, Nr. 12-227
6. 1960 m. Nepriklausomybės suteikimo kolonijinėms šalims ir tautoms deklaracija (Generalinės Asamblėjos rezoliucija 1514 (XV))
7. 2015 m. Paryžiaus susitarimas // TAR, 2017-01-31, Nr. 2017-01785
8. 1972 m. Stokholmo deklaracija, JT konferencija
9. 1933 m. Montevidėjo konvencija
10. 1959 m. Antarkties sutartis
11. 1991 m. Antarkties sutarties Madrido protokolai dėl aplinkos apsaugos
12. 2000 m. Lietuvos Respublikos valstybės sienos ir jos apsaugos įstatymas // Valstybės žinios, 2000-05-24, Nr. 42-1192

Specialioji literatūra:

1. A. G. Cosby, V. Lebakula, C. N. Smith, D. W. Wanik, K. Bergene, A. N. Rose, D. Swanson, D. E. Bloom . (2024 m. rugsėjis 28 d.). Accelerating growth of human coastal populations at the global and continent levels: 2000–2018. *Scientific Reports*.
2. Akvilė Kriščiūnaitė, Ugnė Litvinaitė. (2020 m. rugpjūtis 3 d.). *Sąsajos tarp klimato kaitos, tarptautinės migracijos ir žmogaus teisių*. Diversity development group svetainė: <https://www.diversitygroup.lt/2020/08/03/pristatyta-studija-apie-sasajas-tarp-klimato-kaitos-tarptautines-migracijos-ir-zmogaus-teisiu/>

3. Al-tai, F. M. (2023 m. lapkritis 4 d.). Legal Regulation of the Process of Demarcation of River Borders. *Migration Letters*, 20(S8), p. 717–732.
4. Blackie, A. (2016). Sovereignty on Ice: The Status of Antarctica in International Law. *UNSWLJ Student Series No 16-08*.
5. Burkett, M. (2011). The Nation Ex-Situ: On climate change, deterritorialized nationhood and the post-climate era. *Climate Law* 2, p. 345-374.
6. Caitlin E. Werrell, Francesco Femia. (2016 m. pavasaris/vasara). Climate Change, the Erosion of State Sovereignty, and World Order. *The Brown Journal of World Affairs*, p. VOLUME XXII, ISSUE II.
7. Colin P. Kelley, Shahrzad Mohtadi, Mark A. Canec , Richard Seager, Yochanan Kushni. (2015 m. kovo 2 d.). Climate change in the Fertile Crescent and implications of the recent Syrian drought. *PNAS*, vol. 112, no. 11, p. 3241–3246.
8. Duncan French, Karen Scott. (2009 m. spalio). International Legal Implications of Climate Change for the Polar Regions: Too Much, Too Little, Too Late? *Melbourne Journal of International Law*, p. Vol. 10(2).
9. Dvareckas, V. (2018 m. rugsėjis 12 d.). *Visuotinė Lietuvių Enciklopedija*. Visuotinė Lietuvių Enciklopedija svetainė: <https://www.vle.lt/straipsnis/arktis/>
10. Jain, A. G. (2014 m. kovas 9 d.). The 21st Century Atlantis: The International Law of Statehood and Climate Change Induced Loss of Territory. *Stanford Journal of International Law*.
11. James R. Lee, Kisei Tanaka. (2018 m. liepa 16 d.). Climate Change, Conflict, and Moving Borders. *The International Journal of Climate Change: Impacts and Responses*, p. volume 8, issue 3.
12. Jarašiūnas, E. (2002). Valstybės suverenitetas. Esantis *Lietuvos konstitucinė teisė* (p. 495-500). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas.
13. Juvelier, B. (2017 m. Sausis). When the Levee Breaks: Climate Change, Rising Seas, and the. *Denver Journal of International Law & Policy*, Volume 46, Nr. 1.
14. Katuoka, S. (1997). *Tarptautinė jūrų teisė*. Vilnius: Eugrimas.
15. Khalid Mahmood Shafi, Arif Ullah Khan, Rafaqat Islam. (2021). Climate Change Action and State Sovereignty. *Margalla Papers*, Vol. II.

16. Matthew E. Kahn, Kamiar Mohadeds, Ryan N. C. NG, M. Hashem Pesaran, Mehdi Raissi, Jui-Chung Yang. (2021 m. gruodis). Long-term macroeconomic effects of climate change: A cross-country analysis. *Elsevier, Energy Economics, volume 104*.
17. Park, S. (2025 m. sausis 26 d.). *Climate Change and the Risk of Statelessness: The Situation of Low-lying Island States, Research Paper No.20, UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), May 2011*. refworld.org: <https://www.refworld.org/reference/lpprs/unhcr/2011/en/86885>
18. Peter Smithson, Kenneth Addison, Kenneth Atkinson. (2002). *Fundamentals of the Physical Environment*. Abingdon: Routledge.
19. Rigaud, Kanta Kumari; de Sherbinin, Alex; Jones, Bryan; Bergmann, Jonas; Clement, Viviane; Ober, Kayly; Schewe, Jacob; Adamo, Susana; McCusker, Brent; Heuser, Silke; Midgley, Amelia. (2018). *Groundswell: Preparing for Internal Climate Migration*. Washington, DC: Pasaulio bankas.
20. Rosemary Rayfuse, Emily Crawford . (2011 m. rugsėjis 21 d.). SSRN. SSRN homepage: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1931466
21. Scovazzi, T. (2016). Sovereignty over Land and Sea in the Arctic Area. *Agenda Internacional Año XXIII N° 34*, p. 169-196.
22. Sefrioui, S. (2017). Adapting to Sea Level Rise: A Law of the Sea Perspective. Esantis *The Future of the Law of the Sea* (p. 3-22). Cham: Springer, Cham.
23. Simmons, B. A. (2019). Borders Rules . *International Studies Review*.
24. Tekau Frere, Clement Yow Mulalap ir Tearinaki Tanielu. (2020 m. vasaris 24 d.). Climate Change and Challenges to Self- Determination: Case Studies from French Polynesia and the Republic of Kiribati. *The Yale Law Journal, volume 129*.
25. Zenonas Kumetaitis, Indrė Isokaitė-Valužė. (2009 m. sausis). Lietuvos jūros erdvių delimitavimo teoriniai ir praktiniai aspektai. *Teisė*, p. 51-66.
26. TKKK, T. k. (2007). *Climate Change 2007: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. The Intergovernmental Panel on Climate Change: https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/02/ar4_syr_full_report.pdf

27. Tom Kompas, Van Ha Pham, Tuong Nhu Che. (2018 m. rugpjūtis 23 d.). The Effects of Climate Change on GDP by Country and the Global Economic Gains From Complying With the Paris Climate Accord. *Earth's Future Volume 6, Issue 8*, p. 1045-1173.

Teismų praktika:

1. Tarptautinis Jūrų Teisės Tribunolas (TJTT) 2024 Case No. 31. Request for an Advisory Opinion submitted by the Commission of Small Island States on Climate Change and International Law (Request for Advisory Opinion submitted to the Tribunal);
2. Tarptautinis Jūrų Teisės Tribunolas (TJTT) Case No. 16 Dispute concerning delimitation of the maritime boundary between Bangladesh and Myanmar in the Bay of Bengal (Bangladesh/Myanmar);
3. Tarptautinis Teisingumo Teismas (TTT) 2005 Frontier Dispute (Benin/Niger);
4. Tarptautinis Teisingumo Teismas (TTT) 2023 Request for Advisory Opinion transmitted to the Court pursuant to General Assembly resolution 77/276 of 29 March 2023;
5. Tarptautinis Teisingumo Teismas (TTT) 1994 Territorial Dispute (Libya v. Chad);
6. Tarptautinis Teisingumo Teismas (TTT) 2015 Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua);
7. Nuolatinis arbitražo teismas, 2010-16 Bay of Bengal Maritime Boundary Arbitration (Bangladesh v. India);
8. Europos Žmogaus teisių teismas (EŽTT). 2024 m. balandžio 9 d. sprendimas byloje *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz ir kiti prieš Šveicariją*, peticijos Nr. 53600/20.

Kiti šaltiniai:

1. Varnienė, R. (2018 m. rugpjūtis 24 d.). *Visuotinė Lietuvių enciklopedija*. Visuotinės Lietuvių enciklopedijos svetainė: <https://www.vle.lt/straipsnis/valstybes-siena/>

2. Varnienė, R. (2020 m. rugsėjis 21 d.). *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Visuotinės lietuvių enciklopedijos žiniatinklio svetainė: <https://www.vle.lt/straipsnis/valstybingumas/>
3. Žilinskas, J. (2008 m. birželio 30 d.). *Visuotinė Lietuvių Enciklopedija*. Visuotinės Lietuvių Enciklopedijos svetainė: <https://www.vle.lt/straipsnis/lygiateisiskumas-2/>
4. Žilinskas, J. (2013 m. birželis 3 d.). *Visuotinė Lietuvių Enciklopedija*. Visuotinės Lietuvių Enciklopedijos svetainė: <https://www.vle.lt/straipsnis/teritorinis-vientisumas/>
5. Serapinas, V. (2018 m. birželis 11 d.). *Visuotinė Lietuvių Enciklopedija*. Visuotinė Lietuvių Enciklopedija svetainė: <https://www.vle.lt/straipsnis/antarktidos-teisine-padetis/>
6. Petras Lingė, Petras Musteika. (2018 m. rugsėjis 5 d.). *Visuotinė Lietuvių Enciklopedija*. Visuotinė Lietuvių Enciklopedija svetainė: <https://www.vle.lt/straipsnis/antarktidos-gamta/>
7. LNB, M. i. (2005 m. rugpjūtis 17 d.). *Visuotinė Lietuvių Enciklopedija*. Visuotinė Lietuvių Enciklopedija svetainė: <https://www.vle.lt/straipsnis/isskirtine-ekonomine-zona/>
8. LNB, M. i. (2009 m. gruodžio 2 d.). *Visuotinė Lietuvių Enciklopedija*. Visuotinė Lietuvių Enciklopedijos svetainė: <https://www.vle.lt/straipsnis/nesikisimo-principas/>
9. LNB, M. i. (2014 m. birželio 26 d.). *Visuotinė Lietuvių Enciklopedija*. Visuotinės Lietuvių Enciklopedijos svetainė: <https://www.vle.lt/straipsnis/vidaus-vandenys/>
10. LNB, M. i. (2019 m. vasario 7 d.). *Visuotinė Lietuvių enciklopedija*. Visuotinės Lietuvių enciklopedijos svetainė: <https://www.vle.lt/straipsnis/suverenitetas/>
11. Elzė Buslavičiūtė, Laurynas Jukna. (2024 m. gruodis 19 d.). *Vilniaus universitetas*. Vilniaus universiteto svetainė: <https://www.vu.lt/en/news-events/news/melting-glaciers-are-shifting-national-borders>
12. Europos migracijos tinklas, E. (2023 m. gegužė 8 d.). *Europos migracijos tinklas Lietuva*. Europos migracijos tinklo svetainė: <https://www.emn.lt/naujienos/kokia-politika-klimato-kaitos-sukeltos-migracijos-atzvilgiu-vyko-es-nares/>

13. Bukantis, A. (2025 m. sausis 27 d.). *Visuotinė Lietuvių Enciklopedija*. Visuotinės Lietuvių Enciklopedijos žiniatinklio svetainė: <https://www.vle.lt/straipsnis/klimato-kaita/>

Klimato kaitos poveikis valstybingumui tarptautinės teisės požiūriu

Matas Gudauskas

Magistro darbe tiriamas klimato kaitos poveikis valstybingumui tarptautinės teisės atžvilgiu. Atsižvelgiant į tai, nagrinėjamai reikšmingi tarptautinės teisės aktai, teisės doktrina bei tarptautinius ginčus sprendžiančių institucijų (Tarptautinio Teisingumo Teismo, Nuolatinio Arbitražo Teismo, Tarptautinio Jūrų Teisės Tribunolo) jurisprudencijoje pateikti išaiškinimai. Atitinkamai, šiame darbe aptariami Montevidėjo konvencijoje įtvirtinti valstybės kriterijai, atskleidžiamas šių kriterijų turinys bei klimato kaitos poveikis kiekvienam iš sudėtinių valstybingumo kriterijų. Nagrinėjama su globaliniu atšilimu siejamų gamtinių reiškinių ir valstybių sienų sąveika, taip pat klimato krizės poveikis valstybių vidiniam ir išoriniam suverenitetui, pastarųjų reiškinių nulemti klasikinės suvereniteto sampratos pokyčiai. Magistro darbe taip pat nagrinėjama klimato kaitos ir jūros erdvių ribų nustatymo problematika, visuotinio atšilimo poveikis Arkties regiono ir Antarkties regiono teritoriniams režimams. Vertinami daugialypiai socialinio ekonominio pobūdžio klimato kaitos padariniai, šių padarinių ir išmetamų šiltnamio efektą sukeliančių dujų kiekio mažinimo bei prisitaikymo prie klimato kaitos priemonių įgyvendinimo įsipareigojimų įtaka valstybingumui. Darbe atliekama klimato pabėgėlių statuso tarptautinio teisinio statuso analizė, klimato migracijos ir valstybingumo, valstybių suvereniteto ryšys.

SUMMARY

The impact of climate change on statehood from the perspective of international law

Matas Gudauskas

The master's thesis studies the impact of climate change on statehood in terms of international law. In this regard, significant international legal acts, legal doctrine and interpretations provided in the jurisprudence of international dispute resolution institutions (International Court of Justice, Permanent Court of Arbitration, International Tribunal for the Law of the Sea) are analyzed. Accordingly, this thesis discusses the criteria of statehood established in the Montevideo Convention, reveals the content of these criteria and the impact of climate change on each of the composite criteria of statehood. The interaction of natural phenomena associated with global warming and state borders is examined, as well as the impact of the climate crisis on the internal and external sovereignty of states, and the changes in the classical concept of sovereignty determined by the latter phenomena. The master's thesis also examines the issues of climate change and the delimitation of maritime spaces, and the impact of global warming on the territorial regimes of the Arctic and Antarctic regions. The multifaceted socio-economic impacts of climate change are assessed, as well as the impact of these impacts and the implementation of commitments to reduce greenhouse gas emissions and adapt to climate change measures on statehood. The paper analyses the international legal status of climate refugees, the relationship between climate migration and statehood, and the sovereignty of states.